

КІРОВОГРАДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАВА

ЯКОВЕНКО Р. В.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З КУРСУ

„ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ”

частина перша

2012

УДК 330.101(075)

ББК 65.01я73

Я47

Яковенко Р. В.

Я47 Економічна теорія : конспект лекцій. Частина перша. / Роман Яковенко. – Кіровоград : КНТУ, 2012. – 68 с. : іл.

Затверджено на засіданні кафедри економічної теорії та права.

Протокол № 1 від 25 серпня 2012 року.

© Р. В. Яковенко, 2012.

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

ЗМІСТ

1. Предмет вивчення економічної теорії.
2. Методологія економічних досліджень.
3. Функції економічного знання.
4. Економічна теорія, політика та господарська практика.

1. Предмет вивчення економічної теорії

У перекладі з грецької слово "*економіка*" означає мистецтво ведення домашнього господарства ("ойкос" - дім, домашнє господарство; "номос" - вчення, закон). Вперше цей термін ввели *Ксенофонт* та *Арістотель* (III ст. до н. е.). Останній поділив науку про багатство на *економіку* та *хримастику*. Під першою він розумів виробництво благ для задоволення потреб людей, під другою - накопичення грошей, до якого ставився негативно.

Сучасну економіку слід розглядати з трьох боків:

- 1) економіка – це сфера діяльності людей та суспільних відносин;
- 2) економіка – це комплекс народного господарства;
- 3) економіка – це наука щодо створення та розподілу споживчих і виробничих благ.

Економіка оперує двома ключовими економічними категоріями, такими як продуктивні сили і виробничі відносини.

ПРОДУКТИВНІ СИЛИ		
ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА		ТРУДОВІ РЕСУРСИ
ЗАСОБИ ПРАЦІ (ЧИМ?)	ПРЕДМЕТИ ПРАЦІ (ЩО?)	ЗАЙНЯТЕ НАСЕЛЕННЯ

Рис. 1. Продуктивні сили

Продуктивні сили – це всі елементи та засоби, за допомогою яких відбувається виробничий процес. До них відносять робітників, верстати, обладнання, інструменти, сировину та матеріали; все те, за допомогою чого людина працює та досягає виробничого результату.

У процесі безпосереднього виробництва відбувається взаємодія праці і природи (речовини природи). Речовина природи є **предметом** процесу **праці**. Проте предметом праці може бути не тільки речовина природи дана в

готовому вигляді (граніт, глина, вода, ліс, вугілля, нафта, газ тощо) чи у вигляді сировини (коли здійснені певні затрати праці, наприклад те ж вугілля яке доставлене на ТЕЦ), а й створений Людиною об'єкт (синтетичні матеріали, пластмаса, хімікати, мінеральні добрива, метал тощо). Тобто предметом праці є все те, на що направлена діяльність людини.

На предмет праці людина впливає за допомогою **засобів праці** – усього того, що стоїть між людиною і предметом праці. До засобів праці належать: а) машини, обладнання, механізми, інструменти; б) будівлі, дороги, споруди тощо; в) труби, цистерни, баки і інші ємності. Предмети праці і засоби праці взяті у їх єдності становлять поняття засоби виробництва. Проте самі засоби виробництва не створюють матеріальних благ, для цього їх потрібно привести у рух. А це може здійснити лише людина, і не просто людина, а людина з її знанням, умінням, навичками. Засоби виробництва і людина з її знанням, умінням, навичками, яка проводить в рух засоби виробництва разом становлять поняття продуктивні сили.

ВИРОБНИЧІ ВІДНОСИНИ	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ (з приводу виробництва)	СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ (з приводу розподілу)

Рис. 2. Виробничі відносини

Виробничі відносини – це система стосунків між людьми, людьми та засобами виробництва в процесі організації виробництва та розподілу виготовленої продукції. Вона включає в тому числі до- та післявиробничі відносини.

Об'єктом дослідження економічної теорії є функціонування економічних процесів, таких як виробництво, споживання, нагромадження тощо.

Предмет економічної думки визначався залежно від економічної школи, яка його тлумачила. Так, предметом класичної економічної теорії було національне багатство, а пізніше його розподіл, предметом марксизму – виробничі відносини, неокласична школа, або „економікс” вивчає проблеми використання обмежених ресурсів. Поєднуючи ці думки, визначимо наступне.

Предметом економічної теорії є вивчення взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин з метою організації ефективної системи національного господарства в умовах обмеженості ресурсів.

2. Методологія економічних досліджень

Метод науки – це інструмент, спосіб пізнання, який сам, в свою чергу є результатом пізнання, нагромадження набутого досвіду та інформації. Під методом пізнання зазвичай розуміють спосіб досягнення певної мети.

Специфіка економічної методології полягає в тому, що в ній не можна ставити лабораторні дослідження та експерименти. Будь-яка економічна ідея, гіпотеза або припущення можуть бути перевірені лише на конкретних людях, реальному виробництві, або ж на усьому суспільстві.

Метод діалектичного матеріалізму (категорії кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма) тобто визнання первинності матерії, яка знаходиться у стані постійної взаємодії та руху, який мав найбільше поширення в умовах дослідження ринкових процесів, переважання синтезу неокласичної та кейнсіанської парадигм, поступово втрачає свої позиції. Дедалі більше зростає значення та роль **методу діалектичної філософії**, який досліджує еволюцію взаємодії матеріальних і нематеріальних чинників економічного буття, що має місце в умовах розвитку інституціональної концепції економічної думки, поширення ролі інформації, освіти, культури і науки.

Метод наукової абстракції ґрунтується на звільненні аналітичного матеріалу від зайвого, несуттєвого і концентрації уваги на типовому, характерному.

Метод системного аналізу розглядає економічні явища та процеси в сукупності, поєднуючи окремі її елементи у систему. Він полягає у комплексному вивченні структурно-функціональних, причинно-наслідкових, внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Метод аналізу полягає у розчленуванні цілого на складові частини, з метою вивчення окремих боків. **Метод синтезу** полягає у об'єднанні окремих складових економічного процесу чи події у єдине ціле з метою отримання комплексної уяви про досліджуваний об'єкт. Органічне поєднання аналізу і синтезу – об'єктивна умова повноцінного економічного дослідження, виявлення наявних закономірностей, що мають місце у певній ситуації.

Метод логіки застосовує властивості людського розуму у виявленні послідовностей та закономірностей розвитку економічних подій.

Метод економічного моделювання полягає у побудові спрощеного вигляду наявної ситуації та розробці відповідних заходів щодо поліпшення або оптимізації фінансово-господарського стану.

Метод гіпотези полягає у створенні вільних припущень щодо наявного стану чи можливого розвитку економічних подій і процесів. **Метод прогнозування** є подібним до гіпотези, проте є більш вірогідним оскільки є науково обґрунтованим та спирається на аналіз наявних фактів.

Метод аналогії і порівнянь визначає спільні властивості певних елементів дослідження і переносить їх з одного на інше. Цей метод використовує водночас декілька об'єктів аналізу, один з яких до цього моменту вже є відносно дослідженим.

Рис. 3. Методологія економічного дослідження

Методи індукції і дедукції визначають принцип руху економічної думки дослідника. Застосовуючи індуктивний метод науковець рухається від одиничного до загального, від передумови до результату, від нижчого до вищого ступеня явища. Дедукція визначає передумови та причини виникнення того чи іншого результату і здійснює рух думки від загального до одиничного.

Статичний та динамічний методи базуються на урахуванні фактору часу в процесі розробки методології. Так, перший метод досліджує чинник у певний момент часу, не враховуючи його кількісні та якісні зміни протягом певного періоду. Застосування динаміки дозволяє визначити зміни протягом визначеного терміну у події чи процесі, які досліджуються, визначити фактори, що здійснюють на них найвагомий вплив. Останній метод на сьогодні є більш прогресивним, проте існують випадки, коли на першій стадії дослідження доречно застосовувати статичний аналіз для усвідомлення та визначення економічної ролі певного процесу.

Статистико-математичні методи застосовують широкий інструментарій кількісного аналізу конкретних, фактичних подій. Аналіз якісних змін при цьому здійснювати доволі складно, як і враховувати обсяги подій, які мають нематеріальний вираз в економічному житті.

Значення та переваги **графічного методу** полягають у спрощенні візуального сприйняття економічної теорії, його доречно застосовувати не лише в науковій а й у навчальній роботі.

Метод комп'ютерної обробки економічної інформації є об'єктивною вимогою сьогодення, він пришвидшує механічні розрахунки, спрощує графічні побудови, використовує усі вже перелічені методи.

Кумулятивний метод нагромадження та застосування надбань різних шкіл та концепцій економічної думки полягає в урахуванні різних положень та аналітичних підходів щодо аналізу певного процесу. Сучасна економічна дійсність не дозволяє ігнорувати досягнення будь-яких економічних шкіл і вимагає системного вивчення історичного досвіду.

Економіка вивчає явища та події на багатьох різних рівнях. Загальноприйнятим вважається поділ на **мікро-** та **макрорівні** економічного дослідження, звідси й впливає структура вивчення економічної теорії.

Політекономія – визначає загальні закономірності економічних процесів, які можуть мати місце на різних рівнях. Методологічною базою політекономії є положення класичної школи економічної теорії, неоліберальних концепцій ХХ-го століття та марксизму.

Макроекономіка – досліджує економічні процеси на рівні країни, оперуючи при цьому сукупними показниками та загальними тенденціями. Вона застосовує методологічний інструментарій *Джона Мейнарда Кейнса*, та, частково, досягнення історичної школи Німеччини.

Мікроекономіка – вивчає поведінку окремих економічних суб'єктів, таких як людина, домогосподарство, підприємство тощо. Визначальним базисом методології при цьому виступає маржиналізм та аналіз граничних економічних величин, а також неокласичний аналіз *Альфреда Маршалла* з широким застосуванням графічного методу.

3. Функції економічного знання

Як і будь-яка наука, економічна теорія є носієм певного набору суспільних функцій.

Теоретико-пізнавальна функція – спрямована на формування економічного світогляду, пізнання економічних процесів, розкриття змісту економічних законів і категорій, створення засад для економічного аналізу.

Практична – полягає в обґрунтуванні практичного застосування економічних законів для вирішення господарських завдань, спрямована на розробку економічної політики та її впровадження в господарський процес як на рівні особистості – так і держави. Інакше кажучи, вона трансформує нагромаджені економічні знання у процес поліпшення власного добробуту.

Виховна – здійснює формування економічної моралі та принципів взаємодії з іншими суб'єктами економіки. Сучасне підприємництво в розвинутих економічних країнах базується на принципах довіри та взаємоповаги. Тому наявність морально-етичних установок та їх застосування в процесі фінансово-господарської діяльності сприяє створенню довгострокової бази партнерів та клієнтів, а також отриманню прибутків протягом тривалого терміну.

Методологічна – формує методологічні засади для решти інших економічних наук, таких як менеджмент, маркетинг, економіка підприємства, бухгалтерський облік, банківська справа, економетрія тощо. Дедалі більше поширення отримує міждисциплінарний підхід в процесі наукових

досліджень. В цьому разі йдеться про збагачення методології економічної теорії інструментами психології, права, соціології, політичної думки тощо.

Прогностична – створює передумови для передбачення економічних процесів у майбутньому з метою спрямування їх у правильне русло. Її метою є запобігання економічним втратам, пом'якшення перебігу негативних економічних процесів, мінімізація збитків та максимізація прибутків.

4. Економічна теорія, політика та господарська практика

Економічна теорія в процесі свого розвитку аналізує та створює економічні закони, категорії, розвиває та удосконалює економічну політику.

Економічні категорії – це логічні базові теоретичні поняття, які відображають найсуттєвіші сторони господарського життя суспільства.

Економічні закони – це визначені, зафіксовані в часі багатоповторювальні події, які мають об'єктивний характер, і, як правило, не залежать від втручання людини. Вони поділяються на *загальні*, тобто такі, що стосуються усіх аспектів економічної діяльності (закони вартості, економії часу, обмеженості ресурсів, попиту і пропозиції) та *специфічні*, тобто такі, що застосовуються в певних сферах економічних відносин (закон Оукена, закон грошового обігу, закон Госсена).

Взаємозв'язок економічної теорії з практикою має носити реальний, а не формальний характер. При цьому теорія має випереджати практику, застосовуючи прогностичну функцію та методи економічного моделювання.

Цілями економічної політики, як сфери державного впливу на економічні процеси мають бути такі досягнення в структурі господарської практики:

1. Забезпечення економічної свободи суб'єктів та вільного права вибору в усіх сферах економічної діяльності.
2. Забезпечення економічного зростання та економічного розвитку країни.
3. Обмеження рівня інфляції та досягнення відносної цінової стабільності.
4. Справедливий розподіл доходів.
5. Досягнення повної зайнятості та недопущення зростання темпів безробіття.
6. Досягнення економічної ефективності – отримання максимальної віддачі за умов мінімального використання ресурсів.
7. Соціальний захист малозабезпечених.
8. Сприяння творчому розвитку людини в процесі виконання нею своїх економічних функцій.

Тема 2. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

ЗМІСТ

1. Сутність економічної системи та її структура.
2. Види економічних систем.
3. Сутність та типологія власності.
4. Новітні тенденції розвитку відносин власності.
5. Фундаментальні питання економіки.

1. Сутність економічної системи та її структура

Межі дій економічних законів в процесі виробництва економічних благ, обмежуються кордонами економічної системи.

Економічна система – це особливим чином упорядкована, скоординована система зв'язку між суб'єктами національної економіки та процесами всередині неї, що визначається характерними, притаманними їй рисами. Вона є складним багаторівневим явищем, яке включає в себе наступні елементи:

1) **Продуктивні сили** – первинна структура, яка характеризує рівень участі людини у виробництві та відображає усе розмаїття застосовуваних факторів виробництва.

2) **Система соціально-економічних виробничих відносин**, похідна економічна форма, що ґрунтується відносинах власності і відображає специфічні особливості привласнення засобів і результатів виробництва та відносини людей в процесі виробництва, обміну та споживання.

3) **Система організаційно-економічних виробничих відносин**, проміжна структура економічної системи, в якій формується взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин.

4) **Економічний або господарський механізм** – координуючий та взаємоузгоджуючий елемент економічної системи, являє собою сукупність методів, інструментів та механізмів за допомогою яких реалізуються об'єктивні економічні закони. Сучасний економічний механізм характеризується пропорційним поєднанням методів ринкового саморегулювання та державного управління економічними процесами.

2. Види економічних систем

В основі класифікації різних економічних систем лежать різні критерії та ознаки, але найбільше поширення отримала класифікація економічної системи за двома ознаками:

- а) формою власності на засоби виробництва;
- б) способом координації економічної діяльності.

На основі цих ознак виділяють 4 основних типи економічних систем: традиційна економіка, чистий капіталізм, командно-адміністративна економіка, змішана економіка.

Традиційна економіка існувала за часів феодалізму та рабовласницького ладу, в умовах, коли засобами виробництва володіла одна особа (рабовласник, феодал), обмін товарами між окремими домогосподарствами був обмеженим мав переважно характер бартеру, кожне домогосподарство при цьому забезпечувало себе усім необхідним для життя. Економічні процеси при цьому регулювались за допомогою звичаїв, традицій, релігійних догм тощо.

Чиста ринкова економіка (чистий капіталізм) характеризується приватною власністю на засоби виробництва та економічні ресурси. Поведінка кожного суб'єкта економічних відносин мотивується його особистими інтересами, а головною рушійною силою економічного розвитку є **конкуренція**. Держава при цьому не втручається в економічні процеси, ціноутворення відбувається стихійно, внаслідок взаємодії попиту і пропозиції. Чистий капіталізм – це економічна система, в якій панує споживач, однак він є незахищеним від економічних негараздів з боку держави.

Командно-адміністративна економіка визнає існування лише державної власності на засоби виробництва, підприємницька ініціатива індивіда заборонена. Головною рушійною силою економічного розвитку при цьому є державний інтерес. Держава за допомогою централізованого планування визначає обсяги виробництва, систему розподілу товарів, використання ресурсів і методологію ціноутворення. Ринок при цьому регулюючих функцій майже не виконує.

Змішана економіка характеризується поєднанням характерних рис чистого капіталізму та командно-адміністративної економіки. В ній присутні різні форми власності та два складових елементи регулювання економічних процесів: як ринкове саморегулювання так і державне втручання в економічні процеси. В залежності від їх співвідношення розрізняють змішані економіки різних типів: американську, шведську, німецьку, японську тощо.

Перехідна економіка – це економіка, яка знаходиться у стані докорінних змін, переходу від одного стану до іншого, від однієї до іншої економічної системи. Як правило, коли говорять про перехідну економіку, розуміють економіку переходу від командно-адміністративної до ринково орієнтованої економіки.

3. Сутність та типологія власності

Власність – це система економічних відносин з приводу володіння, користування і розпорядження майном. *З юридичної точки зору* власність являє собою право на використання певного об'єкта власності в своїх інтересах. **Об'єктами** власності можуть бути виробничі ресурси (крім людей), особисте майно, готова продукція, напівфабрикати тощо. **Суб'єктами** власності можуть бути домогосподарства, підприємства, держава (органи влади, підприємства та установи державної форми власності).

Всі типи власності можна поділити на *спільну* (колективну, акціонерну) та *індивідуальну*. З точки зору відносин власності сучасне світове господарство являє собою змішану економіку, якій властиве поєднання багатьох форм власності, але провідну роль відіграє приватна власність.

Розрізняють наступні форми власності:

- державну (власність центральних органів влади);
- комунальну чи муніципальну (власність місцевих органів влади);
- приватну одноосібну;
- приватну колективну (товариство з обмеженою кількістю співвласників);
- корпоративну (необмежена кількість власників акцій);
- змішану (частково державну).

Розмаїття різних форм власності створює передумови для різновекторного економічного розвитку.

4. Новітні тенденції розвитку відносин власності

Власність, як історична категорія характеризується поняттям *домінуючого об'єкту власності*. Ним у різні часи були: природне середовище, земля, раби, засоби виробництва (машини), продукти харчування. Нині в числі домінуючих об'єктів власності на світовій арені слід назвати інформацію, нові технології, наукові відкриття.

В Україні триває розвиток приватної власності, що відбувається в процесі **приватизації**, тобто перетворення державної власності на інші форми зокрема приватну та колективну. Зворотним процесом є **націоналізація** – перехід майна будь-якої форми власності до власності держави.

Роздержавлення – це процес сприяння розвитку потрібних для повноцінної ринкової економіки різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності, ліквідація майнової монополії держави у підприємницьких відносинах. Воно передбачає ліквідацію державного диктату плану, централізованого розподілу ресурсів тощо, комерціалізацію діяльності державних підприємств (запровадження принципу самостійного господарювання), демонополізацію виробництва і розвиток конкуренції, приватизацію державної власності та ін.

В розвинутих країнах домінуючого значення набуває корпоративна форма власності (акціонерні товариства), яка на сьогодні забезпечує найефективніше виробництво.

5. Фундаментальні питання економіки

Перед будь-якою економічною системою постають фундаментальні питання, які визначають головні засади її функціонування.

1. Що виробляти, щоб найповніше задовольнити потреби суспільства? Які з можливих товарів і послуг потрібні споживачу, що

дозволить мінімізувати витрати виробництва. В ринковій економіці питання організації виробництва повністю залежать від думки та уподобань споживача і виробники прагнуть до їх задоволення. Товари які задовольняють потреби споживачів створюють виробникам економічний прибуток, що призводить до розширення галузі.

2. Як виробляти необхідну суспільству продукцію? Які технології, ресурси, організацію застосовувати для досягнення мети? Яку комбінацію різних груп ресурсів слід задіяти для створення необхідної продукції і як слід організувати процес виробництва. Чим прогресивнішою є форма організації виробництва – тим менш ресурсозатратною вона є. Це, в свою чергу, підвищує конкурентоспроможність та рівень прибутків фірми й галузі.

3. Для кого виробляти? Хто буде споживачем даної продукції та буде сплачувати за неї, яким чином продукція буде розподілятися між різними верствами населення.

4. Чи спроможна економічна система до адаптації? Чи здатна вона в умовах змін ринкової кон'юнктури змінювати структуру виробництва та виробничі потужності достатньо швидко для того щоб уникати збитків. Частково така позиція залежить від структури економіки – чим більша в них частка малих підприємств – тим простіше адаптуватись до наявних змін.

5. Чи спроможна економічна система до саморегулювання? Чи спроможна ринкова економіка через механізм невидимої руки (взаємодію попиту і пропозиції та конкуренції) подолати усі внутрішні ускладнення. В більшості випадків до механізму ринкового саморегулювання слід підключати важелі державного впливу на економічні процеси.

Тема 3. ВИРОБНИЦТВО, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

ЗМІСТ

1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура.
2. Економічні ресурси та їх обмеженість.
3. Крива виробничих можливостей.
4. Зміст та складові суспільного виробництва.
5. Ефективність виробництва, її види.
6. Шляхи підвищення ефективності виробництва.

1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура

Потреба – це будь-який стан незадоволення людини, з якого вона намагається вийти, чи стан задоволення, який людина намагається продовжити.

Існує декілька класифікацій видів потреб. Так, виділяють **виробничі, суспільні та особисті** потреби. Особисті потреби поділяються на **фізичні (фізіологічні)**, інтелектуальні та соціальні.

За ступенем реалізації розрізняють абсолютні, дійсні та платоспроможні потреби.

Абсолютні потреби формуються відповідно до загальносвітового рівня розвитку виробництва і відбивають максимально досягнутий у світовій економіці рівень відтворення здібностей людини.

Дійсні потреби – це такі потреби, що можуть бути реалізовані за певного рівня розвитку існуючого національного виробництва.

Платоспроможні – це дійсні потреби, реалізація яких забезпечується наявністю грошових коштів.

Найбільш прийнятною на сьогодні є структура потреб, розроблена американським психологом Абрахамом Маслоу (див рис. 4).

Потреби суспільства та особистості є необмеженими та такими, що постійно зростають.

До головних **причин зростання потреб** відносять задоволення попередніх потреб, підвищення рівня доходів та розвиток науково-технічного прогресу, внаслідок якого з'являються нові товари та послуги.

Рис. 4. Піраміда потреб А. Маслоу

Економічний інтерес – це реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб.

Економічні інтереси – це причина та умови взаємодії й саморозвитку економічних суб'єктів. Економічні інтереси класифікуються насамперед за суб'єктами реалізації: особисті, групові, всього суспільства.

2. Економічні ресурси та їх обмеженість

Задоволення потреб суспільства відбувається внаслідок виробництва матеріальних і нематеріальних благ, основою якого є економічні ресурси.

Економічні ресурси – це всі чинники, що приймають участь в процесі створення економічних благ. Вони поділяються на матеріальні та нематеріальні. Розрізняють такі базові групи економічних ресурсів:

1. „**Земля**”, поняття яке включає в себе всі природні ресурси: орні землі, ліси, водні ресурси, корисні копалини тощо.
2. „**Праця**” – фізичні та розумові здібності людини, що використовуються в процесі виробництва.
3. „**Капітал**” – накопичені засоби виробництва, матеріальні запаси та грошові кошти, необхідні для виробничого процесу.
4. „**Інформація**”, знання, освіта – чинник підвищення продуктивності праці. Єдиний економічний ресурс, який є необмеженим та який не споживається в процесі його застосування.
5. „**Час**” – найобмеженіший чинник виробництва.
6. „**Підприємницькі здібності**” – фактор, що поєднує решту інших чинників з метою створення економічних благ.

Економічні ресурси, на відміну від потреб є обмеженими та такими, що дедалі більше скорочуються.

Економічні блага – це засіб задоволення потреб, що поділяється на **товари і послуги, споживчі та виробничі, природні (вільні) та господарські** (створені людиною).

Економічні інтереси проявляються з двох боків: так з боку споживача інтересом є прагнення задоволення особистих потреб з мінімальними витратами, з боку виробника інтерес полягає у виготовленні та реалізації продукції з мінімальними витратами. Взаємоузгодження економічних інтересів породжує процеси товарообміну.

Головною проблемою економіки є максимальне задоволення необмежених і постійно зростаючих потреб суспільства з мінімальним і раціональним використанням обмежених ресурсів

3. Крива виробничих можливостей

Для з'ясування межі виробничих можливостей зробимо деякі припущення. Припустимо, що економіка функціонує в умовах:

- повної зайнятості і досягає повного обсягу виробництва;
- наявні ресурси (чинники виробництва) постійні як за кількістю так і за якістю;

- технологія виробництва – незмінна в межах часу нашого аналізу;
- економіка виробляє всього два блага.

Всі товари, що виготовляються в структурі економіки можна поділити на **інвестиційні товари** (засоби виробництва, верстати) та **товари споживання** (їжу, одяг). Крива виробничих можливостей показує максимальний обсяг продукції, який можна виготовити з наявних ресурсів на певний момент. Збільшення виробництва однієї групи товарів означає, що на виробництво інших буде задіяно меншу кількість ресурсів, а значить їх буде виготовлено менше і навпаки.

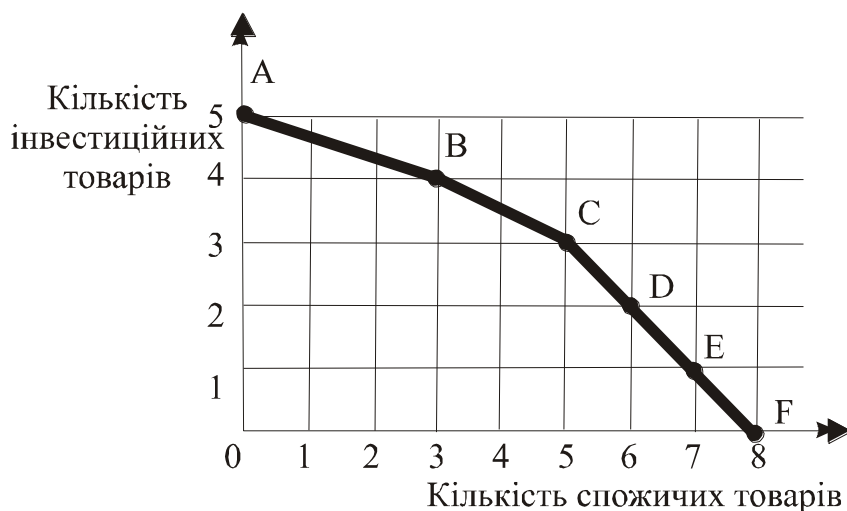

Рис. 5. Крива виробничих можливостей

Якщо точка, що характеризує обсяги виробництва, знаходиться всередині кривої – це означає, що ресурси використовуються неефективно і максимальний обсяг продукції не виготовляється. Якщо точка знаходиться за межами кривої – вона на даний момент є недосяжною.

Вихід зі стану неефективності можна здійснити в трьох варіантах: 1) всі незайняті ресурси використати для збільшення виробництва споживчих благ; 2) всі незайняті ресурси використати на виробництво тільки інвестиційних благ; 3) можна використати незайняті ресурси для збільшення виробництва як споживчих та і інвестиційних благ у різних співвідношеннях.

Економіка є ефективною у разі, якщо суспільство не може збільшити виробництво певних благ, не зменшуючи виробництво інших. Ця ситуація виникає в умовах повної зайнятості ресурсів і повного обсягу виробництва.

Кількість одних благ, від виробництва яких треба відмовитися для збільшення виробництва інших за умов повної зайнятості і повного обсягу виробництва називають **альтернативними витратами**.

Закон зростання альтернативних витрат полягає у тому, що в умовах повної зайнятості ресурсів і повного обсягу виробництва збільшення виробництва на кожну додаткову одиницю певного товару примушує скорочувати виробництво інших товарів на дедалі зростаючу величину.

Це явище пояснюється тим, що одні й ті самі ресурси мають різну продуктивність при використанні їх для виробництва різних благ. Якщо

суспільство нарощує виробництво інвестиційних товарів, то на кожну додаткову їх одиницю застосовуються все менш продуктивні ресурси, що вилучені з виробництва споживчих товарів. А тому їх потрібно все більше і більше.

4. Зміст та складові суспільного виробництва

Виробництво – це процес суспільної праці, внаслідок якого відбувається створення матеріальних і духовних благ для задоволення суспільних потреб, воно поділяється на матеріальне і нематеріальне.

Розрізняють натуральне і товарне виробництво.

Натуральне виробництво – це створення благ для задоволення особистих потреб, мало найбільше поширення в умовах традиційної (натуральної) економіки.

Товарне виробництво – це створення благ з метою обміну.

Праця – це свідомо енергозатратна діяльність людини для досягнення певної мети. Виробництво, на відміну від праці, має завершений характер (створення товару).

Виробництво, як циклічний замкнутий процес послідовно проходить чотири стадії:

безпосереднє виробництво;

розподіл;

обмін;

споживання.

Суспільне відтворення – це процес виробництва, що постійно повторюється. В залежності від зміни обсягів виробництва розрізняють 3 типи суспільного відтворення: **розширене** (збільшення виробництва), **стале** та **звужене**.

В залежності від методики зростання, розрізняють 2 типи розширеного відтворення:

інтенсивний (за рахунок підвищення продуктивності та якості факторів виробництва);

екстенсивний (за рахунок збільшення кількості задіяних ресурсів).

5. Ефективність виробництва, її види

Економічна ефективність – це досягнення економічного результату при застосуванні мінімальних витрат. Серед загальноприйнятих показників ефективності виробництва використовують:

- 1) **Продуктивність праці** – обсяг продукції виробленої одним робітником, або за одиницю часу.

$$\text{ПП} = \frac{V_{\text{п}} \text{ (грн, шт.)}}{K_{\text{р}} \text{ (осіб)}} \quad \text{або}$$

$$ПП = \frac{V_{п} \text{ (грн, шт.)}}{Ч \text{ (год)}}, \text{ де}$$

$V_{п}$ – обсяг продукції
 $K_{р}$ – кількість робітників
 $Ч$ – час виробництва

2) **Трудомісткість праці** – кількість часу необхідна для виробництва одиниці продукції, показник зворотний до продуктивності праці.

$$ТМ = \frac{Ч \text{ (год)}}{V_{п} \text{ (шт, грн.)}}$$

3) **Фондовіддача** – відображає відношення обсягу виробництва до 1 грн. витрат виробничих фондів, або скільки продукції спроможна створити 1 гривня виробничих фондів.

$$ФВ = \frac{V_{п} \text{ (шт, грн.)}}{\Phi \text{ (витрати гривень виробничих фондів)}}$$

4) **Матеріаловіддача** – відображає скільки продукції виготовляється за рахунок однієї гривні матеріалу.

$$МВ = \frac{V_{п} \text{ (шт, грн.)}}{M \text{ (витрати гривень матеріалів)}}$$

Соціальна ефективність виробництва – характеризується застосуванням максимальної кількості робітників (з метою подолання безробіття) та створенням продукту, який не завжди є прибутковим для приватного сектору (маяк, світлофор, автошляхи, мости, зелені насадження).

Соціально-економічна ефективність враховує як прибуток виробника так і рівень задоволення суспільних потреб в тому числі соціально необхідними товарами.

6. Шляхи підвищення ефективності виробництва

- 1) підвищення продуктивності праці внаслідок підвищення кваліфікації та набуття досвіду робітниками;
- 2) підвищення технічного рівня виробництва внаслідок впровадження останніх досягнень науково-технічного прогресу;
- 3) удосконалення робочих місць та організації виробництва;
- 4) удосконалення методів управління виробництвом;
- 5) поліпшення психологічного клімату на виробництві;
- 6) ефективніше використання природних ресурсів, економія витрат, утилізація;
- 7) досягнення повного обсягу виробництва на рівні національної економіки;
- 8) підвищення мотивації робітника;

- 9) досягнення найраціональнішого розподілу наявних ресурсів між виробництвом окремих видів продукції.

Тема 4. ТЕОРІЯ ТОВАРУ І ГРОШЕЙ

ЗМІСТ

1. Товар і його властивості.
2. Сутність та функції грошей.
3. Закон грошового обігу.
4. Грошова система. Види грошових систем.
5. Сутність, принципи та етапи кредитування.
6. Форми кредиту.
7. Сутність інфляції, її вимірювання та наслідки.

1. Товар і його властивості

Метою суспільного виробництва є максимальне задоволення матеріальних і нематеріальних потреб суспільства з визначенням їх співвідношення в загальній структурі суспільного продукту. Ефективність виробничого процесу забезпечується в процесі поєднання та взаємодії факторів виробництва (ресурсів).

Економічне благо – це все те, що задовольняє потреби людини. Блага можуть бути *вільними* (природними, наприклад, повітря) та *господарськими*, які мають назву **товару, тобто створеними людиною**.

Результатом виробництва є **товар** – продукт виробництва, який призначений не для особистого споживання, а для обміну (продажу).

Кожен товар має три властивості:

Вартість – це обсяг ресурсів витрачених на його виробництво;

Корисність або споживча вартість – здатність задовольняти потреби певних груп покупців. Корисність – це загальна категорія, споживча вартість – стосується кожної окремої людини, тобто суб'єктивний показник.

Мінова вартість – спроможність товару до обміну, поєднує в собі та враховує риси корисності та вартості.

Результат виробництва національної економіки взагалі називається **валовим внутрішнім продуктом ВВП**, який включає у себе всі виготовлені товари і послуги. Також розрізняють **сукупний суспільний продукт ССП**, який відображає все виготовлене в сфері матеріального виробництва.

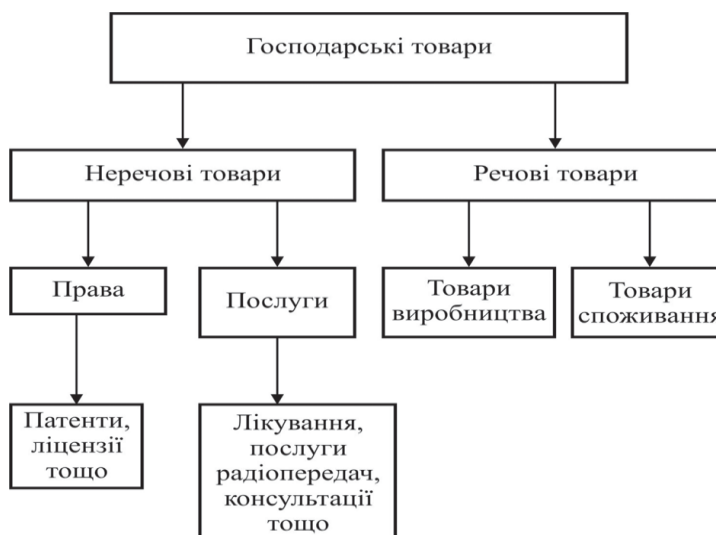

Рис. 6. Класифікація економічних (господарських) товарів

Результати суспільного виробництва прийнято вимірювати в трьох групах показників:

- 1) натуральних;
- 2) грошових;
- 3) умовно-натуральних.

2. Сутність та функції грошей

Перехід від *натурального господарства* до *товарного виробництва*, тобто виробництва продукції не для особистого споживання а для його обміну, зумовив виникнення потреби в універсальному товарі, який міг би виконувати функцію загального обмінного еквіваленту для спрощення процесу обміну товарами. За різними історичними джерелами, гроші виникли в 7-му столітті до н.е. в стародавній Греції або в стародавньому Китаї.

Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів.

Еволюційно відомими є 4 форми грошей:

- 1 – товарні гроші (золоті зливки, певні групи товарів, наприклад зброя);
- 2 – металеві гроші (монети);
- 3 – паперові гроші (векселі, банкноти, казначейські білети);
- 4 – електронні гроші (безготівкові, web-money).

До функцій грошей відносять:

а) **Засіб обігу**, коли гроші використовують як засіб оплати за товари та послуги, то кажуть що вони виконують функцію засобу обігу. Гроші дозволяють поєднати окремі акти обміну в єдиний процес обігу.

б) **Функція грошей як міри вартості** – це здатність вимірювати вартість всіх товарів в грошових одиницях держави. Сьогодні грошові одиниці малорозвинутих країн виконують функцію засобу обігу, в той час як функцію міри вартості там виконують валюти розвинутих країн, особливо в умовах значної інфляції.

в) **Засіб нагромадження** – це особлива функція, яка забезпечує володарю в майбутньому купівельну спроможність накопиченого активу в умовах стабільної економіки. Люди можуть зберігати свій скарб у вигляді коштовностей, нерухомості, акцій тощо, однак гроші найбільш придатні до цього, оскільки мають абсолютну ліквідність.

Ліквідність – це здатність активу бути швидко, без перешкод обміненим на засіб платежу або бути використаним як засіб платежу.

г) **Засіб платежу**. Товари не завжди продаються за готівкові гроші, оскільки до моменту появи на ринку одного продавця із своїм товаром, в інших ще може не бути готівкових грошей. Тому виникає необхідність купівлі-продажу товарів в кредит, тобто з відстроченням платежу. В цьому випадку гроші функціонують не як засіб обігу а як засіб платежу. При авансових платежах, гроші передаються продавцю раніше отримання від нього товару. Найхарактернішою ознакою функції грошей як засобу платежу є наявність розриву в часі між передачею товару покупцю та грошей продавцю. Гроші як засіб платежу на відміну від грошей як засобу обігу, не опосередковують, а завершають акт купівлі-продажу.

д) **Світові гроші**. Гроші виступають засобом зв'язку відокремлених товаровиробників не лише на національному, а й на міжнародному ринках, забезпечуючи загальносвітову еквівалентність обміну, в цій якості гроші виконують функцію світових грошей.

3. Закон грошового обігу

Грошовий оборот – це частина загальноекономічного обігу, яка відображає рух грошей в готівковій та безготівковій формах в процесі розширеного суспільного відтворення та обслуговування нетоварних виплат і розрахунків.

З точки зору *Карла Маркса*, закон грошового обігу має такий математичний вигляд:

$$\begin{array}{l}
 \text{Кількість грошей,} \\
 \text{необхідних} \\
 \text{для обігу}
 \end{array}
 = \frac{
 \begin{array}{l}
 \text{Сума цін реалізованих товарів} \\
 \text{Сума цін то-варів про-даних в кредит}
 \end{array}
 +
 \begin{array}{l}
 \text{Сума пла-тежів по зо-бов'язанням}
 \end{array}
 -
 \begin{array}{l}
 \text{Сума от-риманих платежів}
 \end{array}
 }{
 \begin{array}{l}
 \text{Середнє число обертів грошей як засобу обігу та засобу} \\
 \text{платежу}
 \end{array}
 }$$

Дещо іншої точки зору, дотримувався представник кількісної теорії грошей **Ірвінг Фішер**, який сформулював таке рівняння:

$$M \times V = P \times Q,$$

де

- M** – кількість грошей в обігу
- V** – швидкість обертання грошей
- P** – середня ціна товарів і послуг
- Q** – кількість реалізованих товарів і послуг

Отже, *головний принцип грошового обігу* – обмеження грошової маси реальними потребами товарообороту. Перебільшення маси грошей в обігу призводить до їх знецінення.

4. Грошова система. Види грошових систем

Грошова система – це форми організації грошового обігу, що склались історично і закріплені національним законодавством. В залежності від видів грошей розрізняють грошові системи двох типів:

1) **система металевого обігу**, яка базується на дійсних грошах (золото, срібло), які виконують всі п'ять функцій а існуючі банкноти без перешкод обмінюються на дійсні гроші;

2) **система паперово-кредитного обігу**, при якій дійсні гроші не приймають участі в обігу, вони замінені на умовні знаки вартості – паперово-кредитні гроші.

Наявність в структурі обігу різних видів грошових знаків породила економічний закон **Коперника-Грешема**, який полягає у тому, що *менш коштовні гроші витісняють з обігу більш коштовні*. Це обумовлюється тим, що люди прагнуть позбутись номінальних (паперових) грошей і розраховуються ними, в той час як металеві гроші вони прагнуть залишати в якості заощаджень.

В залежності від кількості металів, що використовуються у вигляді бази грошового обігу, виділяють 2 види металевих грошових систем:

- **біметалізм**, система, в якій роль загального еквівалента закріплена за двома металами (золотом та сріблом), і встановлюються 2 ціни на 1 товар;
- **монометалізм**, грошова система, в якій один метал виконує функцію загального еквівалента.

В більшості країн світу, срібний монометалізм історично змінився на золотий.

Існує 3 види золотого монометалізму:

- **золотомонетний**;
- **золотозливковий**;
- **золотодевізний** (при якому банкноти обмінюються на золоті платіжні засоби в іноземній валюті, система властива колоніальним країнам).

5. Сутність, принципи та етапи кредитування

Кредит – це система відносин, що виникають між позикодавцем (кредитором) і позичальником (дебітором) з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та їх використання на умовах повернення та плати за користування.

Принципи кредитування:

- 1) повернення;
- 2) терміновість;
- 3) забезпеченість;
- 4) платність;
- 5) цільове призначення.

Етапи кредитування:

- 1) акумуляція (накопичення) коштів у кредитора;
- 2) надання позичальником заявки та обґрунтування кредиту;
- 3) отримання кредиту;
- 4) використання коштів;
- 5) накопичення коштів у позичальника;
- 6) повернення коштів позичальником;
- 7) отримання кредитором процента.

6. Форми кредиту

В залежності від форми надання розрізняють 2 види кредиту: **товарний** та **грошовий**. В товарній формі кредитні відносини виникають між продавцями та покупцями, коли останні отримують товари чи послуги з відстроченням платежу, це є **комерційний кредит**. Якщо в покупця немає грошей для придбання товару, то він може бути добровільно передан продавцем покупцю в кредит, а факт передачі оформлюється векселем.

Грошовий кредит – це перш за все **банківський кредит**, кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не лише при отриманні клієнтами кредиту, а й при вкладанні ними своїх грошових коштів у вигляді внесків на поточних та депозитних рахунках. Банківський кредит обумовлює не лише обіг товарів а й накопичення капіталу.

В залежності від цільового використання кредит буває **виробничим** або **споживчим**.

В залежності від забезпеченості кредити бувають: **забезпеченими** або **ломбардними** та **незабезпеченими** або **бланковими**. Більша частина кредитів надається під забезпечення.

За терміном надання розрізняють:

- **термінові**, що надаються на визначений в договорі термін коротко- (до 1 року), середньострокові (1-3 роки) та довгострокові (більше 3 років);
- **до запиту**, видані на невизначений термін, які за вимогою кредитора, повинні бути негайно повернені у визначений ним термін;

- **прострочені**, термін повернення яких вже минув;
- **відстрочені**, термін повернення яких перенесено;

В залежності від організації кредитних відносин розрізняють міжгосподарський, банківський та державний кредити.

7. Сутність інфляції, її вимірювання та наслідки

Одним із найбільших економічних негараздів (разом із безробіттям) є інфляція. **Інфляція** – це знецінення грошей, виражене у вигляді підвищення загального рівня цін. Підвищення цін на окремі товари не є інфляцією, нею вважається підвищення цін на усі товари.

За причинами виникнення розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат (пропозиції). **Інфляція попиту** характеризує стан економіки, коли купівельна спроможність покупців перевищує кількість доступних товарів, тобто має місце переважання попиту над пропозицією („гроші полюють на товари”). В більшості випадків, причиною її виникнення є надмірна грошова емісія.

Інфляція витрат має місце у випадку подорожчання витрат на виробництво, коли економіка наближається до межі виробничих можливостей. Найчастіше джерелами інфляції витрат є необґрунтоване підвищення номінальної заробітної плати та цін на енергоносії.

За формами виразу інфляція буває відкритою та прихованою. **Прихована інфляція** – це явище, властиве більшою мірою командній системі економіки, коли не зважаючи на підвищення вартості виготовлення продукції, ціни стримуються державними методами.

В залежності від темпів зростання розрізняють:

- **повзучу** інфляцію, 5-8% на рік, яка є прогнозованою та певною мірою позитивною;
- **галопуючу**, 20-80% на рік, яка є негативним явищем;
- **гіперінфляція**, більше 100% на рік, викликає загальну руйнацію економіки.

Для вимірювання інфляції використовують 2 показники: *рівень (індекс) цін*, та темп інфляції.

Індекс цін, який розраховується як співвідношення між сукупною поточною ціною певного набору товарів і послуг (споживчого кошику) певного року до такого ж показника в цінах базового року.

Споживчий кошик в цінах поточного року

$$I_c = \frac{\text{Споживчий кошик в цінах поточного року}}{\text{Споживчий кошик в цінах базового року}} \times 100\%$$

Споживчий кошик в цінах базового року

Індекс цін може розраховуватись як у відсотках так і в частках. Якщо він більше 100% або 1 – має місце **інфляція**, якщо менше – **дефляція**.

І.ц. поточного року – І.ц. базового року

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{І.ц. поточного року} - \text{І.ц. базового року}}{\text{І.ц. базового року}}$$

Інфляція та безробіття завжди мають місце в будь-якій економіці. Найнегативніше інфляція відбивається на особах, що отримують фіксовані доходи (реальні доходи при цьому зменшуються), власниках заощаджень (зменшуються суми грошових накопичень). Інфляція перерозподіляє кредитні суми між дебіторами та кредиторами на користь дебіторів.

Інфляція є негативним явищем лише в тому випадку, якщо темпи зростання цін перевищують темпи зростання доходів населення. Помірна інфляція породжує у підприємців оптимізм щодо їх майбутніх прибутків, стимулюючи, таким чином, підприємницьку активність.

Тема 5. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ

ЗМІСТ

1. Ринок: сутність, функції, класифікація.
2. Попит, закон попиту, нецінові фактори попиту.
3. Пропозиція, закон пропозиції, нецінові фактори пропозиції.
4. Ринкова рівновага (ринковий механізм ціноутворення).
5. Зміни пропозиції і попиту товарів.
6. Сутність та форми конкуренції.
7. Моделі ринку та антимонопольна політика.

1. Ринок: сутність, функції, класифікація

Ринок – це механізм, який забезпечує еквівалентний обмін благ між продавцями і покупцями через визначення ціни кожного з благ.

Ціни координують і обумовлюють рішення виробників і споживачів на ринку. Зростання ціни призводить до зменшення споживання і стимулює виробництво. Зниження ціни стимулює споживання і знеохочує виробництво.

Сутність ринку знаходить свій вираз в його головних економічних функціях. До найважливіших функцій ринку відносять такі:

1. **Функція саморегулювання економіки**, яка передбачає узгодження виробництва і споживання, а також підтримання збалансованості попиту і пропозиції за обсягом і ціною.

2. **Стимулююча функція**, що полягає у спонуканні виробника до виробництва продукції з найменшими витратами і найбільшими прибутками.

3. **Регулююча функція**, яка передбачає забезпечення певної пропорційності у виробництві і обміні між окремими товарами і послугами, сферами економіки, районами та іншими територіями.

4. **Функція еквівалентності**, яка полягає у співставленні витрат на виробництво і корисності одних товарів та послуг з іншими, що визначає цінність товарів.

5. **Функція демократизації** господарської діяльності, котра полягає в розпорошенні економічної влади, що обмежує можливості зловживання нею, призводить до очищення економіки від нежиттєздатних економічних одиниць (санації економіки).

Ринок має надзвичайно багату структуру. Найчастіше структура ринку розглядається з точки зору його об'єктів. З цієї точки зору ринок

можна класифікувати наступним чином:

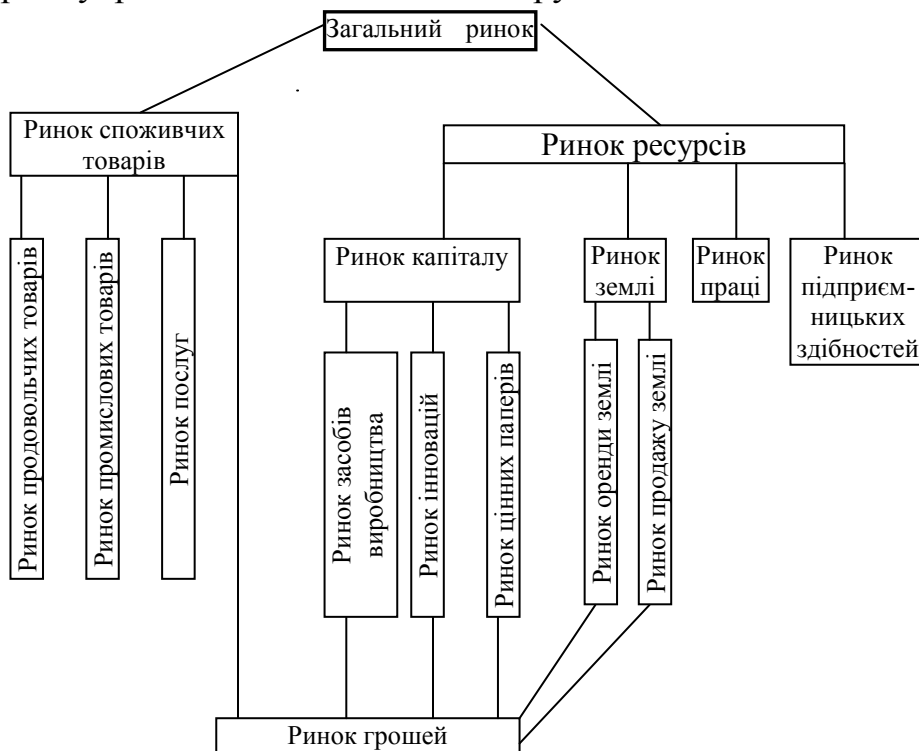

Рис. 7. Структура ринку.

2. Попит, закон попиту, нецінові фактори попиту

Попит – це кількість товару, яку споживачі хочуть і можуть купити за певної ціни за певний проміжок часу.

Попит виражає низку альтернативних можливостей, які можна відобразити у формі таблиці. Він показує ту кількість продукту, на яку (при інших рівних умовах) буде попит при різних цінах. Попит зазвичай розглядається з позиції вигідності ціни. Таблиця попиту виглядає так:

Ціна товару А (грн.)	Величина попиту за тиждень (один.)
8	10
6	20
4	40
2	70
1	100

Закон попиту. З таблиці видно, що за інших однакових умов існує чіткий взаємозв'язок між ринковою ціною і величиною попиту. Зниження ціни збільшує величину попиту, а підвищення ціни зменшує відповідну величину попиту. Тобто між ціною та величиною попиту існує обернена залежність, яку економісти назвали законом попиту.

Дія закону попиту обґрунтовується наступним чином:

1. **Здоровий глузд.** Практика показує, що люди купують товару більше, коли ціна зменшується, і менше, коли вона зростає. Для споживача ціна є бар'єр, що заважає купувати товар. Чим вище цей бар'єр, тим менша можливість купити цей товар. Висока ціна знеохочує покупців до купівлі, а низька заохочує.

2. **Дія закону спадної граничної корисності.** Суть цього закону виражається в тому, що покупець отримує менше корисності, задоволення від споживання кожної наступної, додаткової одиниці певного продукту. В цьому випадку споживачі купуватимуть додаткові одиниці продукту лише тоді, якщо ціна його знижується.

3. **Ефект заміщення.** Коли ціна на певний товар зростає, то його зазвичай замінюють іншим аналогічним дешевим товаром, і попит на даний товар зменшується.

4. **Ефект доходу.** Зниження ціни продукту збільшує реальну купівельну спроможність доходу споживача, що дає змогу купити більше даного продукту, ніж раніше. Попит на продукт зростає.

Обернену залежність між ціною продукту і величиною попиту можна відобразити у вигляді кривої попиту (див. рис. 8).

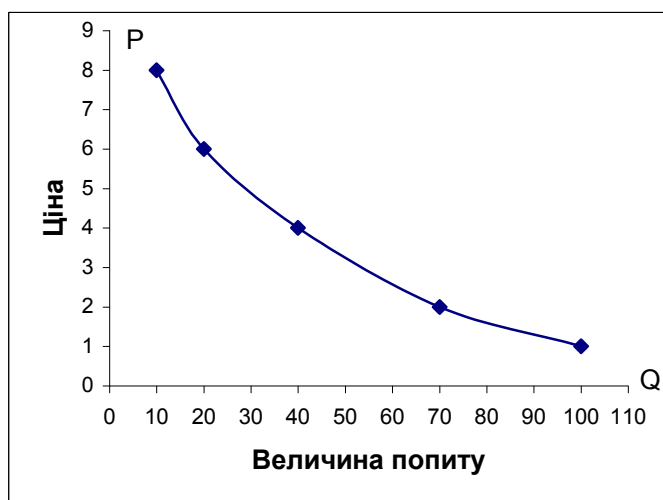

Рис. 8. Крива попиту

В таблиці і на графіку зображено попит одного споживача. Але на практиці один і той же продукт бажають і можуть придбати багато людей. Це вже буде **ринковий** попит.

Перехід від індивідуального попиту до ринкового здійснюється шляхом складання всіх індивідуальних попитів на певний продукт за кожної відповідної ціни.

Крім ціни існують і інші фактори попиту. Ціна може залишатися незмінною, а обсяг попиту змінюється під впливом нецінових визначників попиту.

Найважливішими *неціновими факторами* ринкового попиту є:

- 1) смаки, чи уподобання покупців;
- 2) кількість споживачів на ринку;
- 3) грошові доходи споживачів;
- 4) ціни на споріднені товари;
- 5) споживчі очікування відносно майбутніх цін, наявності товарів і доходів.

Зміна будь-якого з перелічених факторів відбивається на попиті таким чином:

–сприятлива для даного продукту зміна споживчих смаків чи уподобань викликає зростання попиту по кожній ціні і зміщує криву попиту вправо. Несприятлива зміна споживчих смаків, чи переваг викликає падіння попиту і зміщення кривої попиту вліво.

–збільшення кількості покупців цього продукту збільшує обсяг попиту і зміщує криву попиту вправо. При зменшенні кількості покупців все відбувається навпаки;

–збільшення доходу збільшує обсяг попиту, якщо продукт є нормальним товаром, і зменшує обсяг попиту, якщо продукт є товаром нижчої споживчої цінності. Зменшення доходу впливає на попит названих товарів навпаки;

–відносно споріднених товарів треба розрізняти: 1) взаємозамінювані і 2) взаємодоповнюючі товари: а) Коли продукти взаємозамінювані, то між ціною одного товару і попитом на інший має місце пряма залежність. Збільшення ціни на якийсь взаємозамінюваний товар збільшує попит на його замітник, зменшення ціни – зменшує попит на замітник; б) коли два товари є взаємодоповнюючими, то між ціною одного товару і попитом на інший існує обернена залежність;

–очікування споживачів щодо можливості підвищення ціни на товар у майбутньому призводить до збільшення попиту на нього в поточному періоді; очікування збільшення доходу у майбутньому також збільшує попит на товар в теперішньому часі.

Поняття “**зміна попиту**” не треба плутати з висловом “**зміна обсягу попиту**”. Зміна в попиті відбувається під впливом нецінових факторів попиту і відображається зсувом кривої попиту або праворуч або ліворуч.

Зміна величини попиту відбувається під впливом зміни ціни і відображається на кривій попиту зміщення точки, що вказує на зв’язок ціни і величини попиту.

З боку попиту ціна виконує **стримуючу функцію**.

3. Пропозиція, закон пропозиції. нецінові фактори пропозиції

Пропозиція – це різні кількості продукту, які виробник бажає і здатний виробити і запропонувати до продажу за кожної конкретної ціни із низки можливих цін протягом визначеного часу.

Пропозицію конкретного продукту можна відобразити з допомогою таблиці.

Ціна на товар А (грн.)	Величина пропозиції за тиждень (один.)
8	95
6	85
4	70
2	40
1	10

Закон пропозиції відображає пряму або позитивну залежність між ціною і обсягом пропонованої продукції. Збільшення цін призводить до зростання величини пропозиції, зменшення цін викликає зменшення величини пропозиції.

Для виробника ціна – це виторг за кожну одиницю продукту і тому вона виконує **стимулюючу функцію**.

Пряму залежність між ціною і величиною пропозиції можна відобразити у вигляді кривої пропозиції.

Використовуючи дані таблиці, побудуємо криву пропозиції (рис. 9).

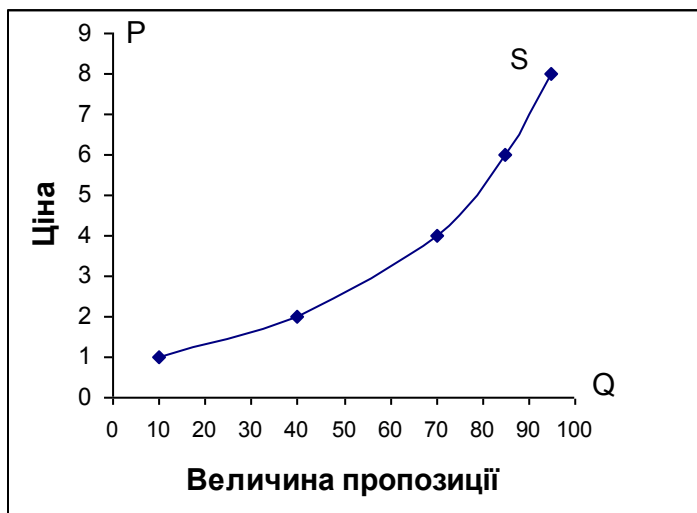

Рис. 9. Крива пропозиції

Крива пропозиції побудована на припущенні, що діє тільки ціновий чинник, який є найістотнішим. Але в економіці діють і нецінові фактори, що призводять або до збільшення пропозиції (крива пропозиції зміщується вправо), або до зменшення пропозиції (крива пропозиції зміщується вліво).

До основних **нецінових факторів**, що впливають на пропозицію, належать:

1. Ціни на ресурси. Якщо ціни на ресурси збільшуються, збільшуються і витрати виробництва на одиницю товару, пропозиція товару зменшується. Якщо має місце зменшення ціни на ресурси, то витрати зменшуються, а пропозиція збільшується (крива переміщується праворуч).

2. Технологія виробництва. Удосконалення технологій означає, що застосування нових знань у виробництві підвищує ефективність використання ресурсів. Якщо ціни на ресурси незмінні, то витрати на одиницю продукції зменшуються, а пропозиція збільшується.

3. Податки і дотації. Податки збільшують витрати виробника, а дотації – зменшують. Тому збільшення податків зменшує пропозицію, а збільшення дотацій збільшує пропозицію.

4. Ціни на інші товари. Зміни цін на інші товари можуть також впливати на обсяг пропозиції даного товару. Наприклад, збільшення цін на свинину зменшує пропозицію яловичини за даної ціни на яловичину.

5. Очікування зміни ціни продукту в майбутньому впливають на пропозицію суперечливо, тому неможливо визначити закономірність змін пропозиції.

6. Кількість продавців. Якщо їх більше, пропозиція збільшується, якщо кількість продавців зменшується, то і зменшується пропозиція товару.

„Зміна пропозиції” означає зміщення всієї кривої пропозиції, а „зміна обсягу пропозиції” – це зміщення пропозиції по її кривій.

4. Ринкова рівновага (ринковий механізм ціноутворення)

З усіх цін, які можуть встановитися на ринку під впливом цінових і нецінових факторів, що визначають обсяги попиту та пропозиції, реально діє якась одна. Яким чином формується ця ціна, як працює механізм, що встановлює саме цю ціну?

Перш за все, ринкова ціна формується на основі рішень споживачів (домогосподарств) про купівлю певного продукту і рішень товаровиробників про продаж цього продукту за певної ціни і певної кількості. Аналіз проводиться за умови, що існує конкуренція (на ринку діє велика кількість покупців і продавців). Ніхто не має економічної влади над іншими, влада розпорошена.

Для аналізу, як діє ринковий механізм ціноутворення треба звести дані таблиць попиту і пропозиції в одну:

Загальна величина пропозиції за тиждень товару А	Ціна за одиницю продукту А (грн.)	Загальна величина попиту за тиждень товару А (один.)	Надлишок (+) чи нестача (-) товару А на ринку
95	8	10	+85
85	6	20	+65
70	4	40	+30
40	2	70	-30
10	1	100	-90

За ціни 8 грн. пропозиція товару буде перевищувати попит на нього на 85 одиниць.

Виробники, конкуруючи між собою за продаж всієї своєї продукції, будуть зменшувати ціну (цінова конкуренція). Спочатку – до ціни 6 грн. Знову виробляється надлишок продукту в обсязі 65 одиниць. Треба продати цей надлишок. Виробники знову вимушені знижувати ціну. Хтось з виробників вибуває з ринку цієї продукції, тому що витрати на виробництво однієї одиниці продукту А у них вищі за ціну, яка встановлюється на ринку на рівні 4 грн. Але і ця ціна не дає бажаного результату. Надлишок становить 30 одиниць. Ще треба знижувати ціну. Виробництво товару скорочується. І тільки ціна 3 грн. дає бажані результати. Пропозиція дорівнює попиту, весь продукт продається. На ринку залишилися виробники, яким вигідно поставляти на ринок продукт А по ціні 3 грн. Тиску на виробників в бік зменшення ціни немає, цінова конкуренція виробників припиняється.

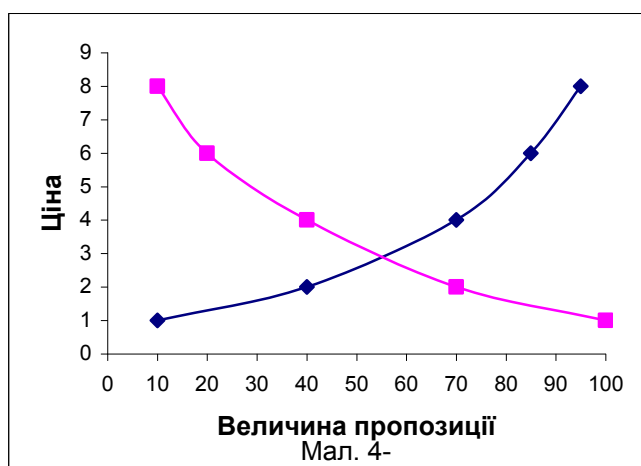

Рис. 10. Ринкова рівновага – Хрест Маршалла

Концепція ціноутворення за Маршаллом полягає у співставленні чинників попиту і пропозиції, внаслідок чого на ринку формується ринкова рівновага. **Хрест Маршалла** являє собою перетин кривих попиту і пропозиції та ціноутворення внаслідок дії важелів виробництва/пропонування та споживання.

А як буде працювати ринковий механізм ціноутворення, якщо спочатку ціна встановиться на рівні 1 грн.? За цією ціною вироблятися буде на 90 одиниць продукту менше від обсягу попиту на нього. Багато споживачів не зможуть купити цей продукт. З'являться такі споживачі, які заплатять за продукт А більш високу ціну, наприклад 2 грн. До виробництва продукції залучаються нові виробники. Пропозиція продукту збільшується, але нестача продукту залишається. Конкуренція між споживачами продовжується. Ціна піднімається до 3 грн. За цієї ціною попит і пропозиція зрівнюються. Цінова конкуренція споживачів припиняється. На ринку продукту А встановлюється рівновага. Ціна, за якої встановлюється рівність пропозиції і попиту, називається **рівноважною ціною**.

Здатність конкурентних сил пропозиції і попиту встановлювати ціну на рівні, на якому рішення про продаж і купівлю синхронізуються, називається врівноважуючою функцією ціни.

5. Зміни пропозиції і попиту

Відомо, що під впливом зміни нецінових факторів попиту та пропозиції їх криві зміщуються чи вправо, чи вліво. Як це впливає на рівноважну ціну і на рівноважний обсяг попиту і пропозиції? Зробимо аналіз декількох варіантів таких змін. Для аналізу накреслимо графіки:

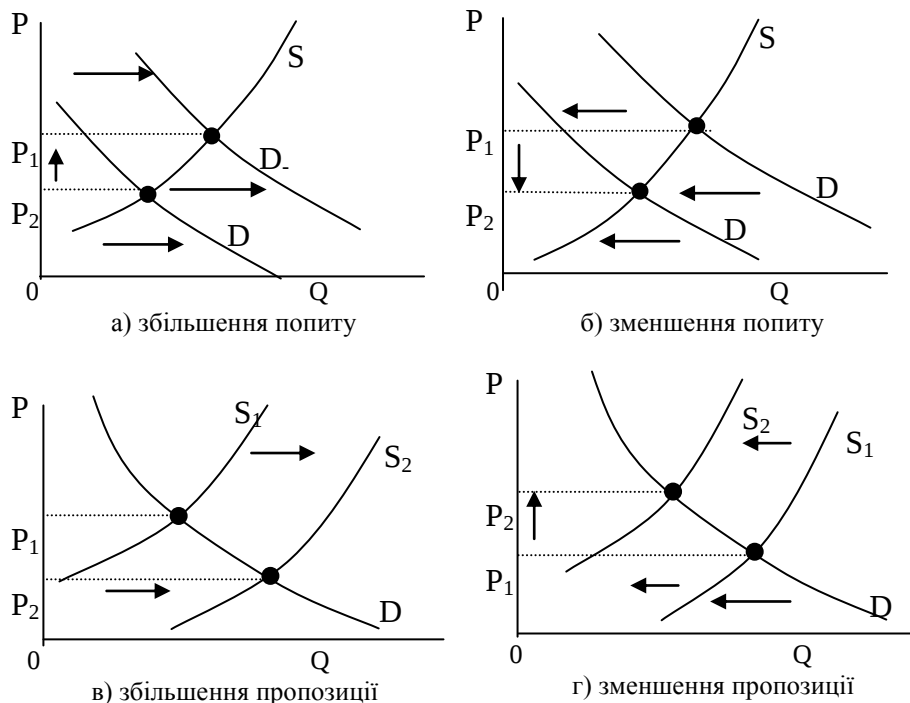

Рис. 11. Зміни ринкової рівноваги внаслідок змін попиту і пропозиції

1. Аналіз показує, що внаслідок збільшення попиту під впливом нецінових факторів попиту і незмінності пропозиції рівноважна ціна зростає і зростає рівноважний обсяг попиту та пропозиції (рис. 11-а).

2. Зменшення попиту викликає дію ефекту зменшення ціни і ефекту зменшення рівноважного обсягу попиту та пропозиції (рис. 11-б).

6. Сутність і форми конкуренції

Конкуренція (*competition* – змагання, *англ.*) – форма суперництва за економічне домінування, боротьба між різними групами економічних суб'єктів: продавцями, споживачами, інвесторами, кредиторами тощо. Збільшення кількості суб'єктів сприяє посиленню конкуренції і навпаки. Так, збільшення числа фірм-виробників унеможливають монопольний контроль за цінами галузі, сприяють поліпшенню якості продукції.

Коли на ринку пропозиція перевищує попит – виникає конкуренція між продавцями, якщо ж попит є більшим за пропозицію – виникає конкуренція між споживачами.

Методами конкуренції є цінова та нецінова конкуренція. **Цінова конкуренція** спрямована на отримання конкурентних переваг за допомогою маніпулювання цінами. **Нецінова конкуренція** спрямована на підвищення якості продукції, зручності продажу та експлуатації товару, рекламу тощо. Нецінова конкуренція має місце переважно в умовах, коли товар не є стереотипним, а має певні відмінності.

Розрізняють два типи конкурентної поведінки: сумлінну та несумлінну (недобросовісну). Остання пов'язана з порушенням чинного законодавства або морально-етичних норм і установок.

Також розрізняють внутрігалузову та міжгалузову конкуренцію.

Існують позитивні й негативні наслідки конкуренції. До **позитивних наслідків конкуренції** відносять:

- підвищення якості продукції;
- зниження ринкової ціни;
- очищення економіки від недієздатних суб'єктів.

До негативних наслідків конкуренції належать:

- банкрутство певних підприємств та, як наслідок цього, втрата робочих місць;
- монополізація, яка є метою конкуренції та її вищою, абсолютною формою.

7. Моделі ринку та антимонопольна політика

В рамках конкретного середовища можуть функціонувати агенти різних форм власності та господарювання. Відповідно до цього ринок характеризується за критерієм конкурентоспроможності діючих суб'єктів господарювання. Це ринки: вільної чи досконалої конкуренції, монопольний ринок, монополістичної конкуренції, олігополістичний ринок.

Існує 4 види моделей ринку. Всі вони, за виключенням першої, мають вигляд ринків недосконалої конкуренції, що суттєво ускладнює моделювання та аналіз ринкової поведінки.

На відміну від поширеної думки щодо негативного ставлення до монополій, найнебезпечнішим явищем для певного ринкового сектору, як правило, стає його олігополізація. Справа у тому, що відстежити картельну домовленість олігополістів набагато складніше ніж встановити державний контроль над монополією.

Характерні риси	Моделі ринку			
	Чиста конкуренція	Монополістична конкуренція	Олігополія	Чиста монополія
<u>1. Кількість фірм</u>	<u>Дуже багато</u>	<u>Багато</u>	<u>Декілька</u>	<u>Одна</u>
<u>2. Тип продукту</u>	<u>Стандартизований</u>	<u>Диференційований</u>	<u>Стандартизований або диференційований</u>	<u>Унікальний, немає близьких замінників</u>
<u>3. Контроль над цінами</u>	<u>Відсутній</u>	<u>Дуже незначний</u>	<u>Обмежений взаємозалежністю, значний при таємній змові</u>	<u>Значний</u>
<u>4. Умови входження до галузі</u>	<u>Жодних перепон</u>	<u>Відносно легкі</u>	<u>Серйозні перешкоди</u>	<u>Входження заблоковане</u>
<u>5. Нецінова конкуренція</u>	<u>Відсутня</u>	<u>Значна</u>	<u>Значна за умови диференціації продукту</u>	<u>Реклама зв'язків з громадськими організаціями</u>
<u>Приклади</u>	<u>Сільське господарство</u>	<u>Роздрібна торгівля, виробництво одягу</u>	<u>Виробництво сталі, автомобілів</u>	<u>Місцеві підприємства комунальних послуг</u>

Монополії можуть встановлювати необґрунтовано високу ціну на свої товари та знижувати якість продукції без зміни ціни. В цих випадках держава повинна втручатись в діяльність монополій, формуючи регульований ринок.

Регульований ринок – ринок, який регулює і контролює держава за допомогою заходів адміністративно-правового та економічного характеру. Адміністративно-правові заходи – це насамперед антимонопольне законодавство, економічні – податкова, кредитна, фінансова політика тощо.

Моделі антимонопольної політики та їх еволюція. Прикладом прямої заборони певної діяльності є антитрестівський закон **Шермана**, ухвалений у США 1890 року. Цей закон не дозволяв компаніям захоплювати більшу за визначену частку ринку, а в разі, коли така ситуація траплялась, він вимагав їх поділу. З часом подібні закони було ухвалено і в інших країнах Західної Європи, а потім і в усіх ринкових країнах.

На практиці виділяють дві форми боротьби з монополізмом в економіці: американську та європейську. **Американська** модель була побудована за принципом заборони монополії незалежно від соціально-економічних наслідків її діяльності. Прибічники цієї моделі стверджують, що

якщо галузь має монополістичну структуру, то і процеси в ній мають монополістичний характер, тобто вони будуть негативними з погляду суспільства і тому повинні підпадати під дію антимонопольного законодавства.

Європейська модель зосереджується на принципі контролю за зловживаннями. За даного підходу до уваги береться не структура галузі, а поведінка окремих суб'єктів господарювання. В європейській моделі проголошується не будь-яка монополія, а тільки така, соціально-економічні наслідки діяльності якої мають для суспільства негативний характер. Для з'ясування характеру наслідків діяльності монополій створюється спеціальна система адміністративних органів, яка постійно аналізує й контролює стан конкуренції на різних ринках. Саме ці органи реалізують за необхідності регулюючі та заборонні засоби, які мають переважно адміністративну специфіку.

Сучасна американська модель дедалі ближче наближається до європейської і враховує принципи та наслідки механізму господарювання (потенційного) монополіста.

Тема 6. ПІДПРИЄМСТВО ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

ЗМІСТ

1. Сутність підприємств. Класифікація підприємств за розмірами.
2. Класифікація підприємств за формами власності.
3. Підприємництво, його види.
4. Принципи підприємницької діяльності.

1. Сутність підприємств. Класифікація підприємств за розмірами

Підприємства є другим основним компонентом національної економіки. Треба розрізняти підприємство, фірму і галузь.

Підприємство – це самостійний господарський суб'єкт у вигляді заводу, фабрики, ферми, копальні, крамниці, що має право юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідну та комерційну діяльність з метою одержання прибутку.

Фірма – це певна ділова організація, яка володіє одним або багатьма підприємствами і веде на них господарську діяльність.

Галузь – сукупність підприємств і фірм, що виробляють однакову чи подібну продукцію.

Основою фірми і галузі є підприємство.

Основними ознаками підприємства є:

- закінчений цикл відтворення, тобто його продукція може в умовах поділу праці набувати форми товару (виробляється для продажу);
- одержання прибутку;

- наявність свого трудового колективу.

Класифікація підприємств є різною. З точки зору вибору такого обсягу виробництва, який забезпечує найменші витрати на одиницю продукту, підприємства поділяються на малі, середні і великі. Це пов'язано з тим, що просте збільшення розміру підприємства не обов'язково призведе до збільшення його ефективності. Є тільки один розмір підприємства, що оптимізує виробництво, забезпечує найбільший прибуток на одиницю продукту. В різних галузях ці оптимальні розміри різні. В одних галузях – це маленькі підприємства, в інших – середні або великі.

Поділ підприємств на малі, середні та великі здійснюється в залежності від кількості зайнятих, відповідно і від обсягів виробничої діяльності. Як правило, малою фірмою вважається фірма з кількістю працівників менше 100 осіб, середньою – від 100 до 500 осіб. А великою – фірма з числом працівників більше 500 осіб. Малі підприємства відіграють особливу роль в економіці.

Основні економічні функції **малих підприємств** такі:

- малі підприємства цементують, об'єднують економіку країн, роблять її цілісною;
- створюють конкурентні умови функціонування економіки;
- надають економіці гнучкість, високу ступінь адаптивності відносно відповідних змін;
- значною мірою через малі підприємства відбувається селекція підприємницьких здібностей;
- використовують місцеві ресурси, які не використовують середні і великі підприємства.

В країнах з високоефективною економікою малі підприємства використовують значну частку робочої сили.

Середні підприємства, на відміну від малих, не такі чисельні. Зараз спостерігається тенденція до скорочення середніх підприємств в країнах розвинутого ринку. Їх ознаками є:

- менша гнучкість і чисельність відносно малих;
- вони охоплюють окремі високотехнологічні сегменти ринку;
- високий ступінь спеціалізації;
- вони більш стійкі, ніж дрібні.

Великі підприємства, як правило, асоціюються із монополіями. Однак, це не зовсім точно, адже і великі фірми мають різні масштаби діяльності.

Переваги великого підприємства:

- тільки для великого підприємства доступне масове виробництво, що знижує витрати на одиницю продукції;
- великі фірми є провідниками науково-технічного прогресу, вони освоюють нові виробництва, галузі і технології, інвестують наукові дослідження, що недоступні малим і середнім підприємствам;
- їм властиве стає, міцне становище, що сприяє стійкості усієї економіки;

– великі підприємства майже ніколи не ліквідуються фізично, вони лише змінюють власника;

– великі фірми здійснюють значну економію ресурсів через досягнення значних масштабів виробництва.

2. Класифікація підприємств за формами власності

Всі підприємства мають певні правові форми, що базуються на різних формах привласнення засобів виробництва. Таких правових форм існує три: 1) одноосібне володіння; 2) партнерство; 3) корпорація.

1) Одноосібне володіння. Це самостійне ведення бізнесу у власних інтересах. Власник має матеріальні ресурси, необхідні для економічної діяльності, або купує їх, особисто контролює діяльність підприємства.

Цей достатньо простий тип організації економічної діяльності має такі переваги:

1. Легко заснувати. Практично нема бюрократичної тяганини і витрат на юридичні послуги.

2. Власник сам собі керівник і має значну свободу діяльності. Так як прибуток залежить від ефективності функціонування підприємства, то існує сильний безпосередній стимул вести справу ефективно.

Недоліки:

1. В більшості випадків, фінанси одноосібних підприємств є недостатніми для значного збільшення виробництва. Дуже важко отримати позику, тому що такі підприємства частіше за інші банкрутують.

2. Здійснюючи повний контроль за діяльністю підприємства, власник повинен виконувати усі функції з управління. Спеціалізація у менеджменті відсутня. Це знижує ефективність управління.

3. Найбільш важливий недолік – це необмежена відповідальність власника за результати економічної діяльності підприємства. Одноосібні власники ризикують не лише активами фірми, але й особистими активами. У випадку банкрутства, кредитори будуть претендувати не лише на активи фірми, а й на особисте майно одноосібного власника.

Б) Партнерство. Партнерство – це форма організації бізнесу, коли двоє або більше окремих осіб домовляються про спільне володіння підприємством і його управлінням.

Партнери об'єднують свої фінанси і вміння вести справу, поділяють ризик, прибуток або збитки.

Переваги. 1). Легко організувати, але складніше, ніж одноосібні підприємства. Як правило, між партнерами укладається письмова угода. Бюрократичні процедури необтяжливі.

2). З'являється можливість спеціалізації управління, що підвищує його професіоналізм і ефективність.

3). Фінансові можливості партнерів об'єднуються і зростають, порівняно з одноосібною власністю. Збільшується можливість одержати позику.

Недоліки. 1). Коли декілька людей займаються управлінням, можуть виникати несумісність інтересів, неузгодженість або бездіяльність, коли потрібні рішучі дії. Втрачається ефективність.

2). Фінанси обмежені.

3). Термін діяльності партнерств непередбачений.

4). Необмежена відповідальність за результати економічної діяльності.

В) Корпорація. Корпорація – це правова форма ведення бізнесу, що відділена від конкретних осіб, які є його власниками.

Переваги. 1). Корпорація найбільш ефективна форма організації бізнесу в питанні залучення грошей для інвестування. Їй притаманна унікальна форма фінансування – через продаж акцій і облігацій. Ця форма дає змогу залучати заощадження багаточисельних домогосподарств. За таке використання їх заощаджень домогосподарства одержують додатковий дохід – дивіденди.

2). Обмежена відповідальність. Власники корпорації (акціонери) ризикують тільки тими грошима, які вони заплатили за акції. Їх особисті активи залишаються недоторканими, якщо корпорація збанкрутує.

3). Більші можливості (в порівнянні з одноосібними і партнерськими підприємствами) в залученні грошей домогосподарств і кредитів комерційних банків дають змогу розширювати виробництво, торгівельні операції, здійснювати більш глибоку спеціалізацію, використовувати ефект від масштабів виробництва.

4). Так як корпорація є юридичною особою, то вона існує незалежно від її власників. Корпорації – більш сталі підприємства.

Недоліки. 1). Реєстрація статуту корпорації супроводжується деякими бюрократичними процедурами і перешкодами та витратами на юридичні послуги.

2). В корпоративній формі бізнесу закладені можливості для деяких зловживань.

3). Подвійне оподаткування. Наприклад, частина прибутку корпорації, що йде на виплату дивідендів оподатковується двічі: як прибуток корпорації, а потім – як особистий дохід акціонерів (дивіденди).

4). В корпорації відбувається розподіл функцій власності та управління, що викликає протиріччя інтересів власників корпорації і тих, хто керує нею.

3. Підприємництво, його види

Підприємництво – це самостійна, систематична, новаторська, ризикована діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, торгівлі з метою отримання прибутку та задоволення суспільних потреб.

Інноваційне підприємництво суттєво відрізняється від підприємництва **класичного**, яке полягає в оцінці наявних ресурсів та

прагненні максимізувати віддачу від них (отримати максимально можливий розмір прибутку).

В залежності від характеру та спрямування діяльності розрізняють такі види підприємництва: інноваційне, ринкове підприємництво або арбітражування, та франчайзинг.

Інноваційне підприємництво – це підприємницька діяльність, що здійснюється на основі комерційного використання нововведень та є одним із джерел науково-технічного прогресу. Розвитку інноваційного підприємництва значною мірою сприяють розгалуженість та рівень розвитку інноваційних банків і фондів, які є базою первинного кредитування вищезазначених підприємств.

Властива підприємництву **функція нововведення** – стосується діяльності з пошуку і створення нових можливостей, творча руйнація стереотипів, що характеризується певними принципами і методами, дає підстави для здійснення підприємницької діяльності в різних організаційних структурах, у тому числі й державних.

Ринкове підприємництво (арбітражування) – це підприємницька діяльність, що спрямована на отримання прибутку за рахунок різниці між ціною закупівлі і продажу товарів та послуг. Арбітражування найбільш поширене, насамперед, в торгівлі та на фінансових ринках.

Франчайзинг – це підприємницька діяльність, яка здійснюється на основі ліцензії відомої фірми. При цьому підприємство, що працює за напрямом франчайзингу, отримує право на продаж товарів та ведення виробництва з використанням торговельної марки даної фірми.

Діючі підприємницькі структури розподіляють за такими ознаками:

за економічним призначенням – виробництво засобів виробництва, предметів споживання, ідей та послуг, духовно-культурне виробництво;

за масштабами виробництва – індивідуальні, серійні, масові;

за рівнем спеціалізації – спеціалізовані, універсальні, змішані;

за кількістю персоналу – малі, середні, великі;

за галузями виробництва – промислові, будівельні тощо;

за сферами виробництва – виробничі й невиробничі;

за новими формами господарювання – фірми, контори, бюро, групи, агентства, біржі, фонди тощо.

4. Принципи підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність ґрунтується на таких основних принципах:

1. **Економічна свобода**, що передбачає вільний вибір діяльності, залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян, самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виготовленої продукції.

2. Економічна зацікавленість. Головною рушійною силою підприємницької діяльності є **інтерес**. Підприємець працює заради збільшення власних доходів і його активність тим вища, чим більшим є обсяг очікуваної вигоди.

3. Економічна відповідальність. Даний принцип передбачає те, що суб'єкти підприємництва в разі невдачі відшкодовують всі збитки особам, з якими вони мають ділові стосунки, і несуть майнову та іншу визначену законом відповідальність.

4. Принцип еквівалентності обміну. Підприємництво може розвиватись лише в умовах еквівалентності обміну. Тобто, коли результат виробництва та прибутки, які він приносить, виправдовують витрати на його продукування.

5. Принцип порівняльних переваг, що полягає в можливості альтернативного використання ресурсів для отримання різних розмірів прибутку. Мета підприємця – визначити таку комбінацію доступних ресурсів, яка принесе йому найбільший прибуток.

6. Ризикованість. Підприємницький ризик – це можливість втрати ресурсів чи неотримання доходів, що не можуть бути покриті за рахунок наявних на певний момент коштів. В той же час ризик може бути для підприємця джерелом прибутку.

7. Конкуренція. В сучасному розумінні конкуренцію трактують як суперництво, боротьбу за досягнення результатів. Конкуренція виступає як особливий тип взаємовідносин між ринковими агентами, що характеризується постійним прискоренням процесу оновлення в усіх сферах відтворювального процесу, прагненням першим досягти успіху.

8. Ринковість. Ринок являє собою сукупність відносин між господарськими одиницями та споживачами, що виступають як продавці й покупці. Їх мета – взаємодія попиту і пропозиції на конкретні групи товарів.

9. Принцип застосування інжинірингу. **Інжиніринг** – це надання інженерно-консультаційних послуг щодо створення виробничих підприємств, об'єктів економічної інфраструктури та товаропросування, експлуатації устаткування і реалізації готової продукції, що надаються на комерційній основі.

10. Принцип переважання малого підприємництва, який гарантує розвиток та збереження ефективної конкуренції. Юридично, до малих належать підприємства з чисельністю працівників від 15 до 200 осіб, в залежності від галузі та виду діяльності. Притаманною рисою малого підприємництва є швидка обіговість коштів, а на цій основі – можливість його швидкого технічного переозброєння.

Тема 7. КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА, ЙОГО КОЛООБІГ ТА ОБІГ

ЗМІСТ

1. Сутність капіталу підприємства та його класифікація.
2. Колообіг капіталу підприємства. Оборот капіталу.
3. Моральне та фізичне зношення основного капіталу.
4. Відтворення основного капіталу, амортизація та показники ефективності використання основного капіталу.
5. Оборотний капітал та показники ефективності його використання.

1. Економічна сутність капіталу підприємства

Капітал – це загальна вартість засобів підприємства у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, які інвестуються у формування його активів. Розрізняють такі підходи до класифікації капіталу:

За належністю підприємству: 1. **Власний** капітал характеризує загальну вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності та використовуються ним для формування відповідної частини його активів. 2. **Позиковий** капітал характеризує залучення для фінансування розвитку підприємства на основі повернення коштів або інших майнових цінностей.

За цілями використання: 1. **Виробничий** капітал характеризує засоби підприємства, які інвестовані в його операційні активи для здійснення виробничо-збутової діяльності. 2. **Спекулятивний** капітал характеризує ту частину, яка використовується у процесі здійснення спекулятивних фінансових операцій (основані на різниці в цінах).

За формами інвестування: 1. Капітал у **фінансовій формі**; 2. Капітал у **матеріальній формі**; 3. Капітал у **нематеріальній формі**. Капітал у цих трьох формах використовується для формування статутного фонду підприємства. Інвестування капіталу в даних формах дозволено законодавством при створенні нових підприємств, збільшенні обсягу їх статутних фондів.

За об'єктом інвестування: 1. **Основний** капітал характеризує ту частину капіталу, яку використовує підприємство, тобто яка інвестована в усі види його активів (але тільки в основні засоби, як це часто трактується в літературі); 2. **Оборотний** капітал характеризує ту його частину, яка інвестована в усі види його оборотних активів

За формами власності: 1. **Приватний** капітал; 2. **Державний** капітал.

За організаційно-правовими формами діяльності: 1. **Акціонерний** капітал – капітал підприємств, створених у формі акціонерних товариств.

2. **Пайовий** капітал – капітал партнерських підприємств-товариств з обмеженою відповідальністю, командитних товариств тощо.

3. **Індивідуальний** капітал – капітал індивідуальних підприємств.

За характером використання в господарському процесі: 1. **Працюючий** капітал характеризує ту його частину, яка бере безпосередню участь у формуванні доходів і забезпеченні операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. 2. **Непрацюючий (мертвий)** капітал характеризує ту його частину, яка інвестована в активи, а вони не беруть безпосередньої участі в здійсненні різних видів господарської діяльності підприємства і формуванні його доходів.

Прикладом такого виду капіталу є засоби підприємства, які інвестовані у приміщення та устаткування, що не використовуються; у виробничі запаси для продукції, яка знята з виробництва; у готову продукцію, на яку повністю відсутній попит.

За характером використання власниками: 1. **Споживчий** капітал після його розподілу на цілі споживання втрачає функції капіталу (це виплати дивідендів, процентів, задоволення соціальних потреб персоналу тощо);

2. **Накопичуваний** капітал характеризує різні форми його приросту в процесі капіталізації прибутку, дивідендних виплат тощо.

За джерелами залучення: 1. **Національний (вітчизняний)** капітал; 2. **Іноземний** капітал.

Відповідно до правових норм функціонування: 1. **Легальний** капітал; 2. **“Тіньовий”** капітал. У сучасних умовах економічного розвитку країни “тіньовий” капітал є своєрідною реакцією підприємців на встановлені державою жорсткі “правила гри” в економіці, у першу чергу, на не виправдано високий рівень оподаткування підприємницької діяльності.

2. Колообіг капіталу підприємства. Оборот капіталу

У процесі виробничого використання функціонування капіталу підприємства характеризується постійним колообігом. У процесі колообігу капітал підприємства проходить три стадії:

1) капітал у **грошовій формі** інвестується в операційні активи (оборотні та позаоборотні), перетворюючись у виробничу форму;

2) **виробничий капітал** у процесі виробництва продукції перетворюється в товарну форму, включаючи і форму виробничих послуг.

3) **товарний капітал**, у міру реалізації виробничих товарів і послуг, перетворюється в грошовий капітал.

У загальному вигляді колообіг капіталу підприємства має такий вигляд:

$$ГК - ВК - ТК - ГК' \text{ (прирощена сума)}$$

Середня тривалість обороту капіталу підприємства характеризується терміном його обороту в днях (місяцях, роках). Безперервність колообігу передбачає, що капітал без затримки переходить з однієї функціональної

форми в іншу і одночасно існує в усіх трьох формах. Безперервне повторення колообігу капіталу утворює **оборот капіталу**.

Тривалість обороту капіталу підприємства характеризує складність виробничого процесу, рівень автоматизації та механізації праці, а також розмір підприємства.

3. Моральне та фізичне зношення основного капіталу

Основний виробничий капітал виконує такі **функції**:

- 1) виконує роль засобів праці;
- 2) бере участь у багатьох виробничих циклах;
- 3) переносить вартість на продукцію частинами;
- 4) зберігає у виробництві свою натуральну форму.

Основний капітал має властивість до зношення, розрізняють 2 його види:

Фізичне зношення – це матеріальне зношення машин, інструментів тощо, протягом їх виробничого застосування чи невикористання. Тобто це процес зменшення вартості основного капіталу, що може відбуватись унаслідок зменшення економічної віддачі від нього. Його визначають за формулою:

$$\Phi_{\text{зн}} = \frac{T_{\text{ф}} * 100}{T_{\text{н}}} \quad \text{де } T_{\text{ф}}, T_{\text{н}} - \text{фактичний та нормативний період служби капіталу}$$

Моральне зношення – це передчасна втрата основними фондами їхньої вартості або її зменшення. Розрізняють 2 її види:

1) має місце внаслідок здешевлення засобів праці на основі зростання продуктивності праці у машинобудівній промисловості, може бути обчислений за формулою:

$$M_{\text{зн1}} = \frac{K_{\text{п.в.}} - K_{\text{в.в.}}}{K_{\text{в.в.}}} \quad \text{де } K_{\text{п.в.}} \text{ та } K_{\text{в.в.}} - \text{це первісна та відновлювальна вартість основного капіталу}$$

Первісна вартість основного капіталу – це його вартість до морального зношення.

Відновлювальна вартість основного капіталу – це його вартість після морального зношування внаслідок переоцінки.

2) має місце внаслідок створення продуктивніших засобів праці, може бути розрахований за формулою:

$$M_{\text{зн2}} = \frac{P_{\text{н}} - P_{\text{з}}}{P_{\text{з}}} \quad \text{де } P_{\text{н}} \text{ та } P_{\text{з}} - \text{це продуктивність нових та застарілих засобів праці.}$$

4. Відтворення основного капіталу, амортизація та показники ефективності використання основного капіталу

Відтворення основного капіталу відбувається у формі амортизації.

Амортизація – це поступове заміщення в грошовій формі зношених засобів праці унаслідок перенесення їх вартості на товар, що виробляється; тобто це відрахування на заміщення вартості основного капіталу, у вигляді відрахування до **амортизаційного фонду підприємства**.

Норма амортизації (А) розраховується за формулою:

$$A = \frac{(Вп + Кр - Вм - Л) * 100}{Т * Вп}, \text{ де } Вп - \text{первинна вартість певного об'єкта};$$

Вм – модернізована вартість об'єкта впродовж терміну служби;

Кр – вартість його капітального ремонту;

Л – ліквідаційна вартість;

Т – термін служби певного об'єкта.

Головними показниками ефективності використання основного капіталу є:

1) **Капіталовіддача** – відображає відношення обсягу виробництва до 1 грн. витрат основного капіталу, або скільки продукції спроможна створити 1 гривня основного виробничого капіталу.

$$KB = \frac{Vп \text{ (шт, грн.)}}{ОВК \text{ (витрати гривень основного капіталу)}}$$

2) **Коефіцієнт змінності** розраховують за формулою:

$$Кз = \frac{Т_{м-з}}{Кв.о. * Др.д.}, \text{ де}$$

Тм-з – кількість відпрацьованих машино-змін;

Ку.у – загальна кількість встановленого обладнання;

Др.д – кількість робочих днів у розрахунковому періоді.

5. Оборотний капітал та показники ефективності його використання

Оборотний виробничий капітал виконує такі функції:

- 1) виконує роль предметів праці;
- 2) у процесі виробництва змінює натуральну форму;
- 3) повністю споживається в одному виробничому циклі;
- 4) відразу переносить свою вартість на вироблену продукцію (входить до собівартості).

До його складу входять: сировина і матеріали, паливо, запасні частини, придбані складові компоненти продукції, тара і тарні матеріали, малоцінні матеріали та інструменти, незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва.

Головними показниками ефективності використання оборотного капіталу є:

- загальна вартість матеріальних витрат;
- частка витрат на випуск фізичної одиниці продукції;
- відносна вартість (витрати матеріалів на одиницю технічної характеристики виробу);
- коефіцієнт використання матеріалу;
- коефіцієнт корисної дії палива;
- вихід готової продукції з одиниці сировини.

Тема 8. РИНКОВІ ВІДНОСИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

ЗМІСТ

1. Сутність та характеристика аграрних відносин.
2. Земельна рента.
3. Попит, пропозиція і ціна землі.
4. Агропромисловий комплекс та агробізнес.
5. Проблеми функціонування агропромислового сектору України.

1. Сутність та характеристика аграрних відносин

Виокремлення аграрних відносин у спеціальну групу виробничих відносин, пов'язане з тим, що *головним засобом виробництва* в них виступає *земля*.

Специфіка землі, як основного засобу виробництва *полягає в незмінності її пропозиції* протягом короткострокового періоду. Так, обсяг застосовуваних земель можна лише скорочувати, отже велику роль в системі аграрних відносин відіграють якісні показники задіяних ресурсів.

Аграрні відносини – це складова частина загальноекономічних відносин, що виникають з приводу володіння і користування землею як головного засобу сільськогосподарського виробництва. При цьому в якості засобів виробництва виступають: продуктивна худоба, плодово-ягідні рослини, насіння, корми тощо. *В якості засобів підвищення продуктивності праці* виступають природнокліматичні умови, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, генетика, селекція тощо.

Земля в системі аграрних відносин виступає як головний предмет праці та водночас головне знаряддя праці, а *виробництво носить сезонний характер*. При цьому терміни виконання робіт є дуже важливими – їх відкладання та затягування спроможні знищити результати праці. Більшість сільськогосподарських машин використовуються протягом дуже нетривалого

часу (зернозбиральний комбайн – декілька днів), тому доцільним є не придбання основних фондів певних груп – а їх оренда.

2. Земельна рента

Рента – це дохід, отриманий від використання землі, який визначається її родючістю. **Орендна плата** за землю завжди перевищує рентний дохід, оскільки позбавляє власника землі права на використання її самому.

Диференційна рента визначається відмінністю ділянок за природною родючістю землі а також за відстанню до місця реалізації продукції.

Додатковий чистий дохід отримують лише ті господарства, які розташовані на ліпших землях. Однак продукція, що виробляється на ліпших ділянках не може задовольнити всі потреби суспільства, тому до господарського обігу залучаються й гірші землі.

Особливість дії закону вартості в сільському господарстві полягає в тому, що суспільна вартість с/г продукції визначається середніми витратами на гірших землях. При цьому витрати господарств на ліпших землях є нижчими, що дає їм змогу отримувати додатковий прибуток (додатковий чистий дохід).

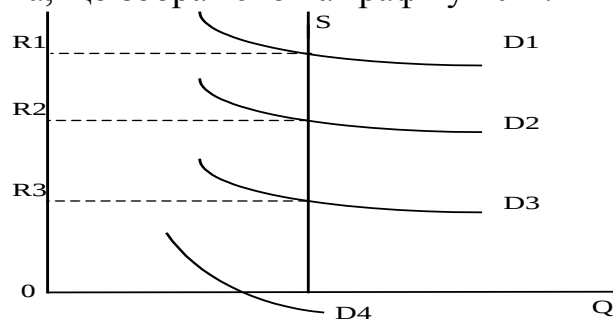
Перша диференційна рента – це додатковий дохід, який отримують у результаті продуктивної праці на ліпших за родючістю та місцем розташування землях.

Друга диференційна рента – виникає внаслідок додаткових капіталовкладень у підвищення продуктивності ліпших земель.

Раціоналізаторський дохід – це прибуток який отримують господарства, які вкладають кошти у підвищення родючості гірших земель.

3. Попит, пропозиція і ціна землі

Економічна рента – це ціна, яку сплачують за використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких обмежена природою. Унікальні умови пропозиції землі та інших природних ресурсів це їх фіксована кількість. З якою метою не використовували б землю, її пропозиція завжди абсолютно нееластична, що зображено на графіку 10-1.

Земля не має витрат виробництва, це дар природи. Економіка країни має тільки певну кількість землі. Цю землю можна зробити придатнішою для використання завдяки очищенню, дренажу, іригації. Проте, все це лише

поліпшує тільки якість землі, а не збільшує її кількість. Навіть збільшення площі землі, що використовується, становить незначну частку загальної кількості землі і тому не суперечить основному аргументові.

Аналіз співвідношення попиту та пропозиції землі дає змогу з'ясувати наслідки цього явища. Для простоти припустимо, що, по-перше: вся земля має однакову родючість (продуктивність); по-друге: усі землі використовуються для виробництва лише одного виду продукції; по-третє: землю орендують на конкурентному ринку. За цих умов, фіксований характер пропозиції землі означає, що попит – єдиний реальний чинник, який визначає земельну ренту; пропозиція – пасивна.

Попит на землю є похідним. Його визначають наступні чинники:

- ціна продукції, що вирощено на цій землі;
- продуктивність цієї землі (яка частково залежить від кількості та якості ресурсів, у поєднанні з якими використовується земля);
- ціни ресурсів, які поєднуються із землею.

Якщо на графіку 10-1 попит на землю зростає від D2 до D1 або зменшується від D2 до D3, то земельна рента буде змінюватися від R2 до R1 або R3. Кількість землі не змінюється і її пропозиція абсолютно нееластична. Якщо попит на землю незначний (D4) стосовно пропозиції, то земельна рента дорівнюватиме нулю. Земля, в цьому випадку, буде “безплатним благом”.

У протилежність абсолютній нееластичності землі та інших природних ресурсів, пропозиція праці, підприємницьких здібностей, капіталу має відносну еластичність. Сукупна пропозиція цих ресурсів не є сталою. Вища ціна спонукатиме домогосподарства пропонувати, а підприємства виробляти більшу кількість майнових ресурсів. Зниження ціни на майнові ресурси призведе до того, що підприємці будуть скорочувати їх виробництво. Тому крива пропозиції неземельних ресурсів висхідна, а це означає, що ціни, які платять за такі ресурси, виконують спонукальну функцію. Висока ціна стимулює збільшення пропозиції, а низька – спонукає її зменшення.

Рента не виконує жодної стимулюючої функції, бо сукупна пропозиція землі незмінна. Ренту можна було б скасувати і це ніяк не позначилося б на виробничому потенціалі економіки. Тому ренту називають надлишком, тобто платою, яка не впливає на наявність землі в економіці.

Досі припускалося, що всі земельні ділянки мають однакову продуктивність, проте насправді це не так:

- земельні ділянки відрізняються своєю продуктивністю в залежності від їх родючості;
- місцезнаходження ділянок теж значно впливає на відмінності у розмірі земельної ренти.

За інших рівних умов орендарі будуть сплачувати більше за одиницю землі, яка більш родюча і яка має більш вигідне місцезнаходження.

Різницю у земельній ренті в залежності від якісних відмінностей між земельними ділянками можна легко простежити на графіку 10-1. Земельна ділянка 1 – найпродуктивніша, що відображено положенням кривої D1 (за умови, що на всіх ділянках виробляється однаковий продукт і

застосовуються однакові за кількістю і якістю інші ресурси). Земельна ділянка 4 – найменш продуктивна, що показує крива D4. Економічна рента з ділянок 1,2,3, становитиме відповідно R1, R2, R3. При цьому різниця у розмірі ренти віддзеркалює відмінності у продуктивності трьох ділянок.

Відомо, що земля зазвичай має альтернативні напрямки використання. Отже, хоча земля і є безкоштовним даром природи і не має, з точки зору суспільства в цілому, витрат виробництва, рентні платежі індивідуальних виробників є витратами. Сукупна пропозиція землі завжди існуватиме для суспільства, навіть тоді, коли за її використання не виплачується ніякої ренти. Проте, з точки зору окремих фірм і підприємств, земля має альтернативні напрямки використання, отже фірми та галузі повинні здійснювати платежі, щоб не допустити іншого використання землі. За визначенням, такі платежі і є витратами.

З точки зору суспільства, не існує альтернативного використання землі, тільки воно використовує її. Тому для суспільства рента – це надлишок, а не витрати. Проте, оскільки існують альтернативні напрямки використання землі, то рентні платежі індивідуальних виробників є витратами. Такі платежі потрібні, щоб вилучити землю з альтернативного використання.

4. Агропромисловий комплекс та агробізнес

Агропромисловий комплекс – це сукупність галузей, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, реалізацією, транспортуванням та обслуговуванням сільського господарства. Він є результатом розвитку **агропромислової інтеграції**, тобто взаємопроникнення галузей промисловості та сільського господарства.

В АПК розрізняють три **сфери діяльності**:

- перша – виробництво засобів виробництва для всіх інших галузей, пов'язаних із сільським господарством (с/г машинобудування);
- друга – сільське господарство (рослинництво і тваринництво);
- третя – переробка сільськогосподарської сировини (харчова, м'ясо-молочна, легка промисловість та ін).

Допоміжною ланкою АПК називають четверту інфраструктурну ланку (транспорт, зв'язок, шляхи тощо).

Загальносвітовими тенденціями розвитку відносин “державна – аграрний сектор економіки” є:

1. Дотаційність сільського господарства.
2. Посилення регулюючої ролі держави в аграрному реформуванні.
3. Державне сприяння розширенню місткості аграрного ринку.
4. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств різних форм власності.
5. Протекціонізм вітчизняного сільгоспвиробника.

5. Проблеми функціонування агропромислового сектору України

Змістом аграрної політики України на сьогодні є:

- проведення земельної реформи;
- приватизація об'єктів АПК;
- розвиток нових форм господарювання;
- формування ринкового механізму управління АПК;
- сприяння залученню інвестицій до АПК;
- соціальний розвиток села та ін.

До засобів та методів державної підтримки АПК відносять:

1. Зниження податкового пресу на сільгоспвиробника.
2. Фінансово-інвестиційне забезпечення аграрних перетворень.
3. Створення умов кредитування сільськогосподарського виробника.
4. Політика державного протекціонізму.
5. Сприяння у створенні інститутів ринкової інфраструктури для АПК.
6. Підготовка та перепідготовка кадрів для аграрного сектору.
7. Залучення іноземних інвестицій тощо.

Факторами ефективного вирішення проблем АПК в Україні є: рівноправне функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм власності, раціональне використання ресурсів; охорона землі та природних багатств у цілому; формування ефективної виробничої інфраструктури АПК та ін.

Специфічним об'єктом державної уваги є **регулювання цін в аграрній сфері**, яке має бути спрямована на:

- досягнення стабілізації цін та їх коливань у порівняно вузькому “коридорі”;
- підтримання фермерських цін на рівні, що дає змогу товаровиробникам вести розширене відтворення;
- регулювання обсягів і структури виробництва.

Під час формування **політики державних цін** у країнах з ринковою економікою враховують такі фактори:

- паритетність цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;
- витрати на виробництво продукції у спеціалізованих фермерських господарствах;
- прибутковість фермерських господарств, спеціалізованих галузей і сільського господарства в цілому;
- доходи фермерів на вкладений капітал і їхні фінансові можливості ведення розширеного виробництва.

Що стосується проблеми розвитку АПК України взагалі, то основні напрямки, методи й форми його перетворень зафіксовані в пакеті законодавчих документів та нормативних актів. Зокрема в таких законах як “Пріоритетність розвитку села та агропромислового комплексу в народному

господарстві України”, “Про селянське (фермерське) господарство”, “Земельний кодекс”, “Про кооперацію” та ін.

Тема 9. ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ, ЇХ ФОРМУВАННЯ І РОЗПОДІЛ

ЗМІСТ

1. Доходи, їх види та джерела формування.
2. Колообіг ресурсів, товарів і доходів в економічній системі досконалої конкуренції.
3. Заробітна плата.
4. Сімейні доходи та їх використання.
5. Рівень життя, прожитковий мінімум та бідність.
6. Диференціація доходів.

1. Доходи, їх види та джерела формування

Матеріальні і людські ресурси, що належать населенню пропонуються на ринку ресурсів в обмін на гроші. Ці гроші складають дохід власників ресурсів (домогосподарств).

Існує 2 підходи до розподілу доходів:

1) **Функціональний розподіл** відображає дохід власників ресурсів у залежності від виконуваної ними ролі в економіці. Так він приймає свої особливі форми: заробітної плати, ренти, процента, прибутку: Дохід, отриманий від надання землі, називається **рентою**; дохід, отриманий від капіталу – **відсоток**. Дохід від праці – **заробітна плата**. Дохід від підприємництва – **прибуток**, який може мати й від’ємне значення, і тоді його називають збитком.

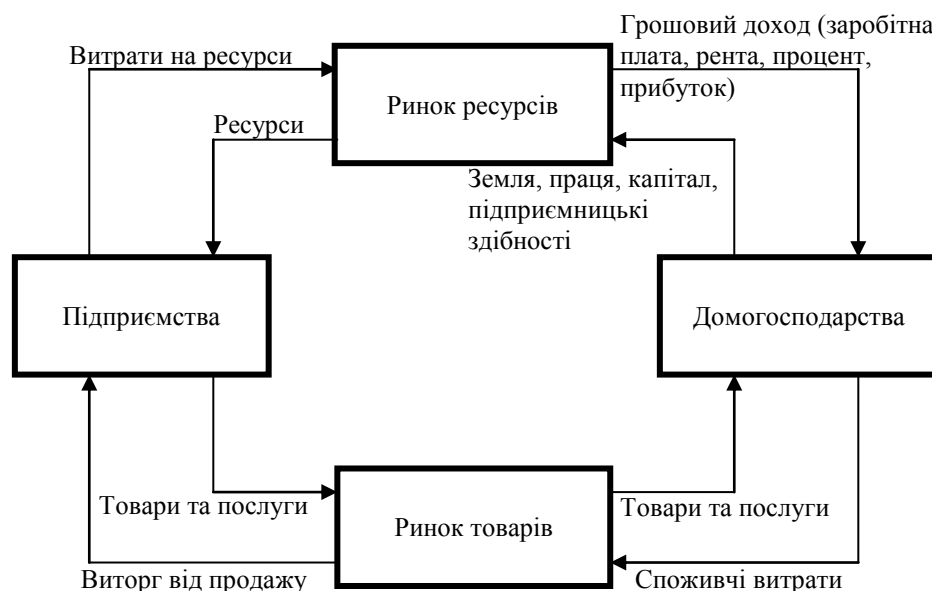
2) **Персональний розподіл** відображає безпосередній обсяг отриманих грошей конкретними членами суспільства, який визначається низкою об’єктивних факторів:

1. Люди мають різні здібності. Природжені таланти дають змогу зробити більший внесок у виробництво сукупного продукту і одержати вищий дохід, ніж інші люди.

2. Різна працьовитість людей і відповідальність за результати своєї діяльності. Люди можуть мати значні здібності до праці, зокрема, підприємницької діяльності.

3. Освіта та навчання. Люди значно відрізняються один від одного за рівнем одержаної освіти і своєї здатності заробляти. В певній мірі це залежить від вільного вибору, від рішень і дій кожного. Це залежить і від різних умов життя кожної людини, від поточних доходів домогосподарств в періоді, коли наступив час навчатися.

4. Професійні смаки і здатність ризикувати. Доходи не однакові через обрану професію, вони вимагають тривалої підготовки, складні за

5. Наявність приватної власності. Між особами, які є приватними власниками, існує значна диференціація за доходами. Велика кількість домогосподарств не має приватної власності на матеріальні ресурси. Інші мають в приватній власності засоби виробництва, але різну кількість, різні за якістю, по-різному придатні для виробництва товарів чи послуг, що користуються значним попитом.

6. Панування на ринку. Досягнення монопольного положення на будь-якому ринку (товарів та послуг, праці, інших ресурсів, грошей) дає змогу значно підвищувати ціни на свої продукти і знижувати ціни на ті товари та ресурси, що закуповуються в інших. В цьому випадку має місце монопольний прибуток.

7. Вдача, зв'язки, нещастя і дискримінація. Все це впливає на те, що різні домогосподарства мають доходи різної величини.

2. Колообіг ресурсів, товарів і доходів в економічній системі досконалої конкуренції

Всі ресурси знаходяться у власності домогосподарств, які постачають їх підприємствам. Домогосподарствам в умовах ринку потрібен грошовий дохід, щоб купити необхідні товари і послуги для задоволення своїх потреб. Для цього вони і продають свої ресурси підприємствам.

Підприємства виявляють попит на ресурси, які їм потрібні для виробництва товарів та послуг. Платежі, що здійснюють підприємства для купівлі ресурсів, це – їх витрати, які виступають як доходи домогосподарств у формах заробітної плати, ренти, відсотка і прибутку. Це все здійснюється через ринок ресурсів.

На ринку товарів і послуг грошовий дохід домогосподарств, який вони отримали за продаж ресурсів, виявляє попит на товари та послуги. В свою чергу підприємства поєднують куплені ними ресурси для виробництва і

пропозиції товарів та послуг. Взаємодія цих рішень щодо попиту та пропозиції її визначає ціни на товари на ринку товарів і послуг.

Модель колообігу (ресурсів, товарів і доходів) демонструє складне, взаємопов'язане переплетіння процесів ухвалення рішень і економічної діяльності. Кожна з боків (підприємства і споживачі) і купує, і продає.

За всіма цими угодами стоїть тінь обмеженості ресурсів. Оскільки домогосподарства мають лише обмежену кількість ресурсів для постачання їх підприємствам, грошові доходи споживачів також є обмеженими. Дохід кожного споживача має свою межу. Обмеженість доходу обмежує кількість товарів та послуг, що купують споживачі. Через рідкість ресурсів обмеженою є кількість товарів та послуг, що пропонуються на ринку.

Кінцевим результатом цього процесу є реальний потік економічних ресурсів і товарів в одному напрямку, а грошовий потік доходів і споживчих витрат у протилежному.

3. Заробітна плата

Заробітна плата – це ціна використання робочої сили, або економічного ресурсу “праця”. Розрізняють номінальну та реальну з/п.

Номінальна – це сума грошей, яку отримує робітник за свою роботу.

Реальна з/п визначається обсягом товарів і послуг, які можна придбати за номінальну з/п за існуючого рівня цін.

Номінальна з/п

Реальна з/п = -----

Індекс цін

(індекс цін) - (див. Тему 4, пит. 7)

В усьому світі застосовують 2 основні форми з/п: погодинну і відрядну.

Погодинна з/п – це плата за кількість праці розрахованої у годинах, вона визначається шляхом множення кількості відпрацьованих годин на погодинну ставку з/п, яка визначається попитом і пропозицією на ринку праці.

Відрядна (поштучна) з/п залежить від кількості виробленого продукту. Розраховується як добуток обсягу виконаної роботи та ціни за виробництво одиниці продукції. Відрядна система вважається більш прогресивною, оскільки вона заохочує робітника до підвищення продуктивності праці.

Крім *форм* заробітної плати, розрізняють системи з/п, які формуються шляхом комбінування форм з/п з методами організації праці.

Однією з найпоширеніших є тарифна система, при якій розмір з/п визначається тарифним розрядом (розряди утворюють тарифну сітку) і

тарифним коефіцієнтом, який визначає різницю в оплаті праці робітників однієї спеціальності але різної кваліфікації.

Одним із варіантів тарифної системи є аналітична оцінка робочих місць. Вона передбачає встановлення тарифної сітки не за рівнем кваліфікації робітників, а залежно від складності робіт.

Відрядно-регресивна система передбачає поступове зниження розцінок за кожен додатковий понад норми одиницю продукції, з метою підвищення якості виробленої продукції і є типовою для ринкової економіки.

Відрядно-прогресивна система – з/п ставиться у прогресивну залежність від перевиконання норм виробітку.

Преміальні системи, при яких премії виплачуються за неухильне дотримання технології, безаварійну роботу, якість продукції, стаж тощо.

Акордна та акордно-преміальна системи. Їх суть полягає в тому, що колективу робітників пропонується обсяг роботи, термін виконання і фонд зарплати. При цьому замовника не цікавить, скільки робітників будуть працювати.

Система “участі у прибутках” передбачає створення преміального фонду за рахунок заздалегідь встановленої частки прибутку фірми. Сенс впровадження даної системи у тому, що заробітна плата ставиться в залежність від результатів виробничої діяльності фірми.

4. Сімейні доходи та їх використання

Отриманий домогосподарствами дохід розпадається на три частини: 1. Одна частина надходить державі у вигляді податку на особистий дохід і використовується державою для створення суспільних благ і задоволення ними потреб суспільства. 2. Друга частина направляється на особисте споживання в поточному періоді. 3. Третя частина залишається у домогосподарстві як особисті заощадження у вигляді готівки, банківських рахунків, придбання страхових полісів, акцій, облігацій та інших фінансових активів для споживання у майбутньому.

Відносно податків домогосподарства не мають прийнятних альтернатив. Треба платити встановлену законом суму. Це, безумовно, скорочує купівельну спроможність домогосподарств, їх попит на індивідуальні товари та послуги, але домогосподарства додатково задовольняють свої потреби в суспільних благах.

Третя частина доходу залежить від рішень, які приймає домогосподарство. Але тут існує закономірність, її суть: чим більший дохід, тим більшу долю доходу домогосподарство заощаджує.

Друга частина доходу-найбільша. Ця частина загального доходу домогосподарств повертається у виробничий сектор економіки у формі видатків на особисте споживання. Існує закономірність: чим більше загальний дохід домогосподарства, тим менша доля його йде на поточне споживання, але абсолютна величина споживання збільшується. Видатки споживачів класифікуються так: 1) видатки на товари довгострокового

використання, 2) видатки на товари короткострокового вжитку, 3) видатки на послуги. До товарів довгострокового користування віднесено всі товари, термін використання яких більше одного року. До товарів короткострокового користування віднесено всі товари, що слугують споживачеві менше одного року, як правило, щоденного вжитку.

Послуги – це роботи, які виконують лікарі, юристи, викладачі, перукарі для споживачів. Існує закономірність зміни витрат доходу на споживання: збільшення доходу призводить до збільшення витрат на товари довгострокового використання і зменшується доля доходу, що йде на купівлю товарів короткострокового споживання.

5. Рівень життя, прожитковий мінімум та бідність

Рівень життя населення – це ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей. Найповніше його демонструє **Індекс людського розвитку** – це спеціальний показник, що поєднує три складові ВВП, грамотність і тривалість життя.

Поняття **якість життя** конкретизує категорію „рівень життя”. В цьому разі використовують комбінований показник – **індекс якості життя**, який характеризує:

- рівень освіти;
- якість медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- рівень зайнятості населення;
- платоспроможність населення;
- доступ до політичного життя.

Конкретними його показниками є: кількість автомобілів, телефонів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок на одну людину (на 1000 чол. населення), якість медичного обслуговування, рівень шуму (децибел), швидкість руху в години пік тощо.

Прожитковий мінімум – це мінімальна кількість життєвих засобів, необхідних для підтримки життєдіяльності працівників та відновлення їх робочої сили. В свою чергу, при аналізі прожиткового мінімуму розрізняють: *фізіологічний мінімум і соціальний мінімум*.

Фізіологічний мінімум – вартість товарів і послуг, необхідних для задоволення лише основних фізіологічних потреб, практично без придбання одягу, взуття, інших непродовольчих товарів протягом нетривалого часу.

Соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – включає крім фізіологічного мінімуму, мінімальні норми задоволення соціальних і духовних потреб.

Бідність – отримання доходів нижчих за прожитковий мінімум.

Споживчий кошик – це вартість стандартного набору товарів і послуг масового споживання середнього споживача в конкретній країні в певний час. До споживчих кошиків включаються науково обґрунтовані,

збалансовані за потребою стандартні набори товарів і послуг, що ґрунтуються на мінімальних нормах і нормативах споживання. **Межа малозабезпеченості** – це розмір сукупного доходу на душу населення, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мініальному рівні, встановленому законодавством.

6. Диференціація доходів

Будь-яка економіка характеризується поляризацією в реальних доходах населення, яка супроводжується зростанням бідності.

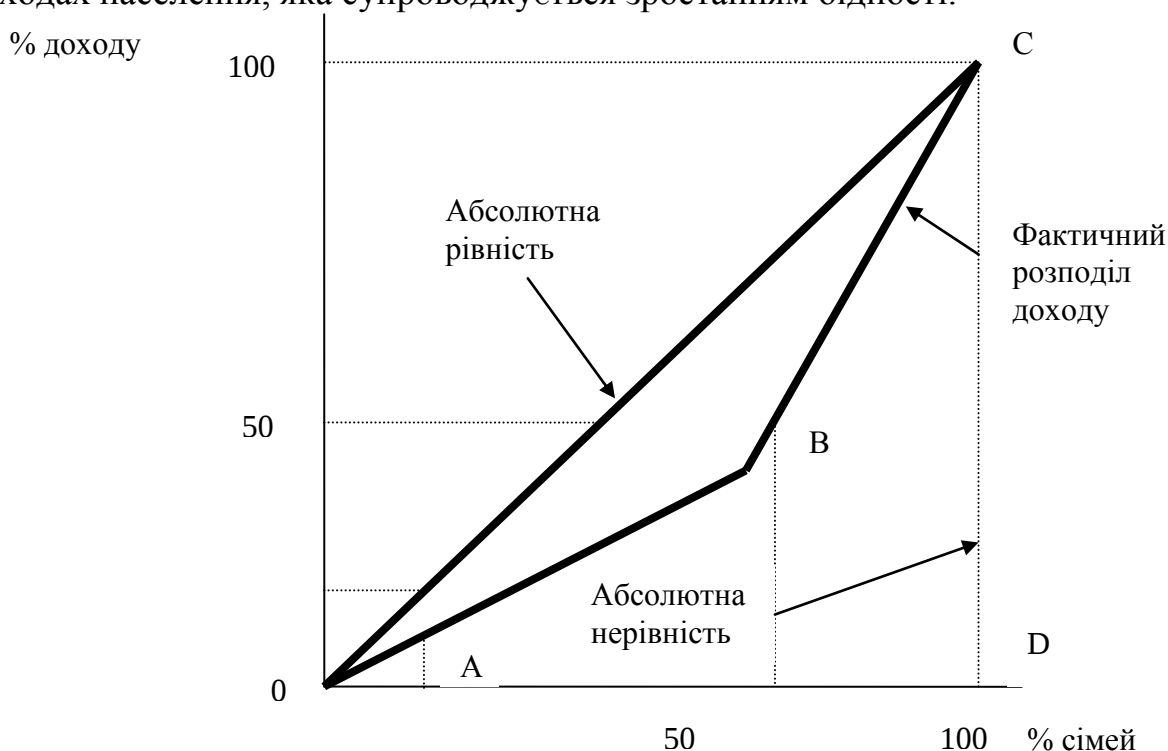

Рис. 12. Крива Лоренця

Графічно диференціація доходів характеризується **кривою Макса Отто Лоренця** (США, 1876–1959). Бісектриса OC характеризує абсолютну рівність у доходах, коли певний відсоток сімей одержує такий самий відсоток доходу. Крива OABC показує фактичний розподіл доходу, існуючу нерівність у доходах. Чим більше відхилення кривої Лоренця від бісектриси, тим більша нерівність у розподілі доходу. Рівень нерівності в розподілі доходу характеризує **коефіцієнт Коррадо Джині** (Італія, 1884–1965) K_G . Він розраховується як відношення площі OABC (рис.11.1) до площі трикутника ODC:

$$K_G = \frac{S_{OABC}}{S_{ODC}}$$

Чим суттєвішою є диференціація доходів в суспільстві, тим більше значення коефіцієнта Джині наближається до 1. За умови теоретичної абсолютної рівності в доходах коефіцієнт Джині дорівнює нулю.

Тема 10. ДЕРЖАВА ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ЗМІСТ

1. Економічні функції держави.
2. Державний сектор економіки.
3. Державний бюджет, податки.
4. Бюджетний дефіцит і державний борг.

1. Економічні функції держави

В якості регулятора економічного життя суспільства держава виконує такі функції:

- а) Забезпечення правової бази і громадської атмосфери, необхідної для ефективної економічної діяльності суспільства.
- б) Захист конкуренції.
- в) Перерозподіл доходу та багатства для забезпечення стабільності суспільства.
- г) Коригування розподілу ресурсів з метою його оптимізації.
- д) Підтримка високого рівня зайнятості і стабільності цін, економічного зростання.

Розглянемо кожну функцію детальніше.

а) Забезпечення правової бази і сприятливої громадської атмосфери.

Держава створює необхідні правові засади закріплення відносин приватної власності та їх належного регулювання, встановлює єдині правила взаємодії приватних власників між собою і державою, виступає в якості арбітра.

б) Захист конкуренції.

Конкуренція є основним регулятором ринкової економіки. Вона підпорядковує виробників і постачальників ресурсів задоволенню потреб споживачів, забезпечує їх суверенітет. Наявність монополії змінює ситуацію. Продавців стає так мало, що кожен продавець може суттєво вплинути на обсяг пропозиції, на ціну продукту для власної вигоди. Господарем в економіці стає виробник. Він підпорядковує виробництво своїй вигоді, зменшує обсяги виробництва і підвищує ціни для отримання монополярно високого прибутку. Монополія породжує нераціональний розподіл ресурсів.

Існує два види монополії. Перший вид – **комерційні монополії** в галузях, де є можливість існуванню конкуренції, яка забезпечує досягнення мінімальних витрат ресурсів на одиницю продукції. Таких галузей більшість, в них держава застосовує заходи з недопущення утворення монополій.

Другий вид – **природні монополії**. Вони існують в таких галузях, де витрати на створення конкурентних умов дуже великі, і перевищують вигоди від конкуренції. Держава не заважає їх існуванню, а обмежує застосування монополіями своєї економічної влади і підтримує ціни на рівні, прийнятному для споживачів.

в) Перерозподіл доходу.

Ринковий механізм не враховує моральні принципи в сфері розподілу доходів і багатства. Він створює великий розрив в доходах багатих і бідних. Ринковий механізм забезпечує кожному такий дохід, який людина заробила своєю працею або отримала від продажі власного матеріального ресурсу, заробленого або отриманого в спадщину. Виникає значна нерівномірність розподілу суспільного продукту, що викликає нестабільність в країні, надмірну напругу в стосунках між різними верствами населення.

г) Перерозподіл ресурсів.

Існує два випадки, коли ринковий механізм розподіляє ресурси неефективно. Перший випадок пов'язаний з економічним явищем, коли ринкова рівновага встановлюється на рівні, який не є оптимальним, з точки зору найкращого задоволення потреб суспільства. Другий випадок пов'язаний з ситуацією, коли ринковий механізм зовсім не виділяє ресурси на виробництво дуже важливих для суспільства благ, а тому і не досягається максимальна ефективність економіки.

Перший випадок виникає в зв'язку з переливами ресурсів (побічними ефектами). Другий – з виробництвом колективних благ.

Але в економіці мають місце так звані переливи, коли вигоди або витрати, пов'язані з виробництвом чи споживанням товару “переливаються” до третьої сторони, що не є безпосереднім покупцем чи продавцем даного товару. Розрізняють витрати і вигоди переливу.

Витрати переливу. Існують продукти, виробництво або споживання яких покладає на третю сторону некомпенсовані витрати і ці витрати називаються витратами переливу. Прикладом може бути металургійне, хімічне або інші шкідливі виробництва, які забруднюють землю, воду, повітря, тобто навколишнє середовище, і завдають шкоди здоров'ю людей. Громада несе витрати переливу, які їй не відшкодовуються виробниками через ринковий механізм.

Вигоди переливу. Прикладом вигод переливу може бути профілактика інфекційних захворювань, освіта. Вакцинація проти інфекційних захворювань приносить вигоду не лише споживачеві, який купив цю послугу, а і суспільству в цілому і окремим невакцинованим людям завдяки сповільненню поширення хвороби. Освіта також вигідна не лише індивідуальному споживачеві (чим вища освіта, тим більше дохід), а й усьому суспільству. Зростає продуктивність праці, ефективність економіки в цілому, що вигідно не лише тим, хто отримав освіту, а всій громаді. Освіта підвищує інтелектуальний рівень громади, зростає її здатність зробити правильний політичний вибір, що також вигідно всьому суспільству.

Колективні чи громадські блага є неподільними. Колективні блага задовольняють потреби самим фактом їх виробництва.

Класичним прикладом громадського блага є маяк на небезпечному узбережжі. Його світло служить усім кораблям. Є ще так звані квазісуспільні блага (автомагістралі, бібліотеки, музеї, парки, поліцейський і пожежний захист).

д) *Стабілізація економіки.*

Однією з найважливіших сучасних економічних функцій держави є підтримка високого рівня зайнятості ресурсів, стабільності цін і економічного зростання.

2. Державний сектор економіки

Держава діє у якості самостійного господарського суб'єкта, утворює державний сектор в економіці. Його частка різна в різних країнах.

Державний сектор у традиційному розумінні є сукупність державних підприємств. Це підприємства, що виробляють суспільні (громадські) та квазісуспільні блага. Вони діють на основі державної власності.

Між діяльністю приватного і державного секторів економіки існують фундаментальні відмінності. Основні з них такі:

- державний сектор створюється і функціонує для безпосередньої реалізації інтересів суспільства в цілому, а не окремих його суб'єктів, для задоволення суспільних потреб;

- державний сектор функціонує на примусовій основі, а приватний – на добровільній. Доходи і видатки домогосподарств і підприємств є результатом їх добровільних рішень відносно купівлі та продажу товарів і ресурсів. Державні надходження доходів відбуваються завдяки примусовому оподаткуванню державою інших економічних суб'єктів. Домогосподарства і підприємства не мають вибору, вони вимушені платити податки.

Вплив держави на економіку є найбільш відчутним через оподаткування і державні видатки. Тому розглянемо державний сектор економіки як отримувача і розпорядника доходів.

Як розпорядник доходів держава здійснює: а) державні закупівлі; б) трансфертні платежі – виплати певним верствам населення допомоги по безробіттю, по соціальному страхуванню і забезпеченню, допомоги ветеранам війн та інше; в) виплати державного боргу.

3. Державний бюджет, податки

Бюджет – це грошове вираження збалансованого кошторису доходів та видатків держави за певний період.

Основним інструментом створення доходів держави в сучасних суспільствах є **податки** – обов'язкові платежі до бюджету та інших фондів. Вони виконують три економічні функції: а) розподільчу – перерозподіл вартості створеного ВВП між державою і юридичними та фізичними

особами, б) фіскальна – централізація частини ВВП у бюджеті держави на загальносуспільні потреби, в) регулююча – вплив податків на різні сторони діяльності їх платників.

Джерело оподаткування – дохід суспільства. Об'єкти оподаткування – доходи, майно, земля.

За механізмами формування податки поділяють на дві групи: прямі і непрямі.

Прямі податки – вилучення частки доходу безпосередньо у власників майна, землі, одержувачів доходів.

Непрямі податки – вилучення частки доходів у сфері реалізації або споживання товарів та послуг. Сплачують їх виробники продуктів, але в дійсності вилучається частка доходу споживачів через включення податків в ціну товарів та послуг.

В системі оподаткування важливу роль грають податкові ставки.

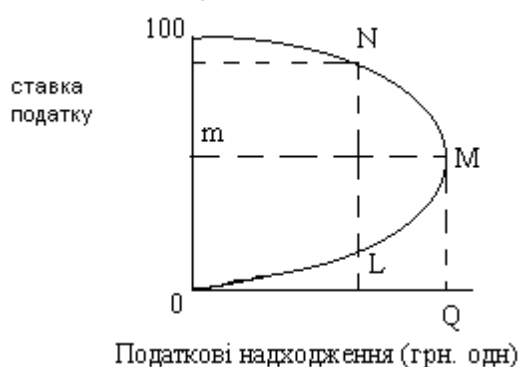
Податкова ставка – це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування. Визначають граничну і середню податкові ставки.

Відношення приросту виплачуваних податків до приросту доходу – це гранична податкова ставка.

Середня податкова ставка – це відношення обсягу податків до величини доходу, який оподатковується.

Існує певна закономірність зв'язку між податковими ставками та обсягами податкових надходжень. Ця закономірність виражається кривою Лаффера. Вона має такий вигляд (рис. 14).

У відповідності до кривої Лаффера, від “0” до “М” більші значення податкової ставки будуть визначати більші податкові надходження (від “0” до “Q”). Але подальше збільшення податкової ставки призведе до зменшення стимулів виробництва, а тому і податкових надходжень. В Україні йде пошук таких податкових ставок, які були б оптимальними, забезпечували б максимальні податкові надходження і зберігали максимальну мотивацію до підприємницької діяльності, що є вирішальним для економічного зростання.

Податкові надходження (грн. одні)

Податки поділяють на 3 види: прогресивні, пропорційні і регресивні.

1. Податок є прогресивним, якщо середня податкова ставка підвищується в залежності від зростання доходу, і з кожної додаткової одиниці доходу вилучається все більша величина податку.

2. Регресивний податок – податок, середня ставка якого зменшується із зростанням доходу. З кожної додаткової одиниці доходу вилучається все менша його величина.

3. Пропорційний податок – коли середня податкова ставка залишається незмінною.

4. Бюджетний дефіцит і державний борг

Недостатність коштів для реалізації планів закладених у видатковій частині бюджету, перевищення витрат бюджету над його доходами називається **бюджетним дефіцитом**. Відсутність грошей для повноцінного функціонування державного сектору та соціальної сфери викликає необхідність додаткового залучення фінансових ресурсів. Для розв'язання цієї проблеми можливі наступні способи:

- здійснення додаткової емісії грошей (*є неефективним через підвищення загального рівня цін*);
- залучення коштів з державних антикризових резервів;
- отримання кредитів від комерційних банків, що розташовані на території країни (*недолік - висока відсоткова ставка*);
- отримання кредитів від населення шляхом емісії та продажу державних облігацій;
- приватизація державного майна (*застосовується лише в Україні*);
- отримання кредитів шляхом продажу облігацій державної позики за кордоном.

Державний борг – це заборгованість по облігаціям державної позики, або пов'язана з іншими заходами щодо ліквідації бюджетного дефіциту. В залежності від розташування суб'єктів отримання додаткових грошей, розрізняють **внутрішній** та **зовнішній** державні борги, додаток яких є загальною сумою державного боргу.

Стабільність або зростання бюджетного дефіциту, та як його наслідку – державного боргу вимагає приділення більшої уваги до механізму планування державного бюджету, контролю за державними видатками та пошуку нових джерел та перегляду розміру бюджетних надходжень.

Тема 11. Світове господарство і міжнародні економічні відносини

ЗМІСТ

1. Світове господарство.
2. Міжнародна торгівля: сутність, основні елементи, джерела.
3. Платіжний баланс.
4. Валютні курси.
5. Міжнародні фінансові системи.

1. Світове господарство

Сучасна національна економіка більшості країн є відкритою. Вона пов'язана з економіками інших країн багаточисельними зв'язками стосовно обміну товарами, послугами, інтелектуальним здобуттям.

Світове господарство – це сукупність національних економік країн, які знаходяться в стані сталих економічних стосунків на основі міжнародного поділу праці, що забезпечує кожній країні більшу економічну ефективність, ніж в умовах закритості.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн на виробництві окремих товарів, послуг, видах економічної діяльності у відповідності до наявного ресурсного потенціалу. **Міжнародна кооперація праці** – це співпраця окремих країн в процесі одного виробничого циклу.

Історії відомо 3 великих суспільних поділи праці:

1 – відокремлення землеробства від скотарства.

Другий великий суспільний поділ праці – виділення ремесла як самостійного виду діяльності.

Третій великий суспільний поділ праці – відокремлення торгівлі від землеробства та ремесла.

Інтернаціоналізація економічного життя все більше і більше супроводжується економічною **інтеграцією** – взаємопроникненням економік різних країн, до такого рівня, коли національні економіки різних країн переплітаються, взаємодоповнюються і створюють економічну цілісність.

Вивезення капіталу – це придбання товарів, послуг або цінних паперів іноземних країн. **Ввезення капіталу** – це залучення іноземних суб'єктів до інвестиційної чи споживчої участі в національній економіці.

2. Міжнародна торгівля: сутність, основні елементи, джерела

Міжнародна торгівля, як форма обміну товарами і цінностями відрізняється від внутрішньої торгівлі двома особливостями:

1. Міжнародна торгівля – це обмін між різними країнами, при цьому слід враховувати законодавство та правила торгівлі, що існують в цих країнах.

2. Міжнародна торгівля – здійснюється в різних валютах. Більшість країн мають свої власні грошові одиниці і їх купівельну спроможність необхідно порівнювати для еквівалентного обміну товарами і ресурсами.

До основних характеристик міжнародної торгівлі відносять:

Експорт – товари і послуги, що виробляються всередині країни і продаються за кордоном.

Імпорт – товари та послуги, які виробляються за межами країни і продаються всередині країни.

Чистий експорт – різниця між вартістю експорту і вартістю імпорту. Його також називають торговельним балансом.

Активне сальдо торгового балансу – перевищення експорту над імпортом.

Пасивне сальдо торгового балансу (зовнішньоторговий дефіцит) – коли показник чистого експорту має від'ємне значення, країна продає за кордон менше, ніж купує.

Нетто-баланс – чистий експорт дорівнює нулю, країна вивозить товарів та послуг стільки ж, скільки і ввозить.

Абсолютна перевага – концепція Адама Сміта, здатність країни виробляти той чи інший товар з меншими витратами, в порівнянні з будь-якою іншою країною.

Порівняльна перевага – концепція Давида Рікардо, здатність країни виробляти той чи інший товар з дещо нижчими альтернативними витратами у порівнянні з іншими країнами. Навіть тоді, коли країна не має абсолютної переваги у виробництві жодного товару, торгівля залишається взаємовигідною для кожної із сторін.

Протекціонізм – це встановлення бар'єрів на шляху вільної торгівлі в інтересах певних суб'єктів економічної діяльності.

Такими бар'єрами є;

1. **Мита.** Мито – це акцизний податок на імпортовані товари. Вони можуть запроваджуватись з метою отримання державою доходу – фіскального мита, і для захисту вітчизняних суб'єктів економічної діяльності від іноземних конкурентів.

2. **Імпортні квоти.** З їх допомогою встановлюється максимальний обсяг товарів, які можуть бути імпортовані за якийсь термін.

3. **Нетарифні бар'єри.** Це система ліцензування, створення необґрунтованих стандартів якості продукції, бюрократичні перепони і митні процедури.

4. **Добровільні експортні обмеження.** Експортери дають згоду на добровільні експортні обмеження (які є аналогічними імпортовим квотам) з надією уникнути більш жорстких торговельних бар'єрів.

Вільна торгівля є вигідною споживачеві кожної країни і тільки певній частині виробників, які спеціалізуються на виробництві експортної продукції. Вільна торгівля не вигідна тим виробникам, у яких з'являється іноземний конкурент як результат спеціалізації країни.

3. Платіжний баланс

Платіжний баланс – це співвідношення доходів і платежів резидентів країни, що виникли завдяки здійсненню ними міжнародних операцій з резидентами інших країн за певний відрізок часу.

Подібно до інших рахунків, рахунки платіжного балансу реєструють плюси та мінуси. Додатна стаття (експорт) називається кредитом, а імпорт – дебетом. Правило, яке визначає, що відноситься до кредиту чи дебету, є те, чи заробляє вона іноземну валюту для країни.

Якщо стаття забезпечує країну додатковою іноземною валютою, як це робить експорт, що вона належить до кредиту. Якщо стаття балансу, як імпорт, змушує країну використовувати запас іноземної валюти, то це стаття дебету. Грошовий потік в країну та із неї вимірюється платіжним балансом країни.

Розділ	Статті	Кредит (+)	Дебет (-)	Чистий кредит (+) або дебет (-)
I	Рахунок поточних операцій:			
	(1) Товарний експорт країни	+250		
	(2) Товарний імпорт країни		-400	
	(3) Сальдо балансу зовнішньої торгівлі			-150
	(4) Експорт послуг із країни	+70		
	(5) Імпорт послуг в країну		-75	
	(6) Сальдо балансу товарів та послуг			-155
	(7) Чисті доходи від інвестицій	+15		
	(8) Чисті грошові перекази		-10	
	(9) Сальдо балансу поточних операцій			-150
II	Рахунок рухів капіталів:			
	(10) Приплив капіталів	+200		
	(11) Відтік капіталів		-40	
	(12) Баланс руху капіталу			+160
	(13) Баланс поточних операцій і руху капіталу			+10
III	(14) Офіційні резерви			-10
	Платіжний баланс			0

Рахунок поточних операцій дає уяву про торгівлю країни за певний час. Експорт позначається знаком “+”, тому що він створює (заробляє) іноземну валюту і навпаки.

Сальдо балансу товарів та послуг (пункт 6 в таблиці 8-3) показує, що країна відстає по експорту від імпорту на 155.

Пункти 10, 11, 12 відображають рух капіталів, пов'язаних з купівлею і продажем матеріальних і фінансових активів, що були здійснені впродовж певного відрізка часу. Купівля іноземною фірмою підприємства в країні чи іншого виробничого, торгового об'єкта, експорт акцій і облігацій дає країні додаткову іноземну валюту. Це стаття приходу, надходження платежів і тому має знак “+”.

В той же час громадяни країни здійснюють інвестиції за кордоном. Це зменшує обсяг іноземної валюти в країні і тому такі операції мають знак “-”.

Баланс по поточних операціях і баланс руху капіталів є взаємопов'язаними. Дефіцит балансу по поточних операціях говорить про те, що експорту недостатньо для оплати імпорту товарів та послуг. Цей дефіцит фінансується шляхом позички грошей за кордоном або продажем об'єктів власності іноземцям. Це відображено в балансі руху капіталів.

Дефіцит платіжного балансу по поточних операціях фінансується, в основному, чистим припливом капіталу на рахунок руху капіталів. І навпаки, актив поточного платіжного балансу країни супроводжується чистим

відтоком капіталів по балансу руху капіталів та кредитів. В цьому випадку надлишкові засоби поточного платіжного балансу використовуються для купівлі нерухомості чи надання кредитів іншим країнам.

Офіційні резерви – це обсяг іноземної валюти, що накопичує або витрачає центральний банк країни (п14). Іноземна валюта використовується для регулювання незбалансованості платіжного балансу по поточних операціях і руху капіталів.

Всі три складові частини платіжного балансу – рахунки поточних операцій, руху капіталів і офіційних резервів – повинні в сумі дорівнювати нулю. Кожна одиниця використаної іноземної валюти, а саме платежі, в міжнародних операціях повинна мати джерело, саме надходження іноземної валюти.

Хоча платіжний баланс повинен бути збалансованим (зводиться до нуля) є такі поняття як дефіцити платіжного балансу і його активи.

Дефіцит платіжного балансу означає, що населення країни за певний період часу заплатило іноземцям більше (оплата імпорту благ + експорт капіталу), ніж отримало від них (виручка від експорту благ + імпорт капіталу), і тому іноземці мають певну суму грошей.

Ці гроші будуть пред'явлені в центральний банк країни для обміну на іноземні валюти, девізи, що призведе до скорочення валютних резервів центрального банку країни.

4. Валютні курси

У міжнародних економічних відносинах виникає проблема обміну грошей своєї країни на гроші іноземних країн. Цей обмін здійснюється в певних співвідношеннях, які встановлює валютний ринок.

Валютний ринок – це ринок, на якому торгують валютами різних країн. Саме тут визначаються співвідношення обміну грошей однієї країни на гроші інших країн.

Валютний курс – це визначення ціни валюти однієї країни через грошову одиницю іншої країни.

Масштаби, стійкість дефіциту чи активу платіжного балансу країни, характер заходів, що застосовує країна для подолання незбалансованості, залежить від систем валютних курсів, що застосовує держава і яка прийнята міжнародною спільнотою.

Існує два полярно протилежних варіанта систем валютних курсів:

1) система гнучких чи плаваючих валютних курсів, за яких курси обміну національних валют однієї на іншу визначаються попитом та пропозицією;

2) система жорстко фіксованих валютних курсів. Її суть у тому, що змінам валютних курсів, як наслідку коливань попиту та пропозиції, перешкоджає державне втручання в функціонування ринків національних валют.

Вільно плаваючі валютні курси визначаються безперешкодною грою попиту та пропозиції.

Фіксовані валютні курси визначаються державою всупереч існуючим ринковим тенденціям.

5. Міжнародні фінансові системи

Валютна система – це набір правил, домовленостей та інституцій, через які здійснюються платежі по операціях, що виходять за межі національних кордонів.

Відомо 3 валютні системи:

1. **Система золотого стандарту.** Історично першою системою встановлення валютних курсів був золотий стандарт. Ця система домінувала у своїй чистій формі протягом 1880-1913 рр. У цій системі країни виражали вартість своєї валюти через фіксовану кількість золота.

Система золотого стандарту має два недоліки:

- погоджуючись з фіксованим валютним курсом (золотим стандартом), країна повинна пристосуватися на макроекономічному рівні до зростання безробіття, скорочення доходів, з одного боку, і інфляції – з іншого;

- грошова політика держави в значній мірі визначається змінами попиту та пропозиції іноземної валюти.

Золотий стандарт може діяти тільки до тих пір, поки один із учасників не вичерпає свої золоті запаси.

2. **Бреттон-Вудська система.** Започаткована в 1944 році в місті Бреттон-Вудс, (США) для створення такої валютної системи, яка б забезпечила стабільність валютних курсів країн світу, і відновила світову торгівлю зруйновану внаслідок 2 світової війни.

Бреттон-Вудська система встановила паритет для кожної валюти як до долара США, так і до золота. Паритет долара як ключової і резервної валюти підтримувався лише до золота. Співвідношення між валютами закріплювалося міжнародною угодою.

Коли одна з валют опинялася в межах 10% відхилення, цій країні дозволялося самій змінювати вартість своєї валюти для корегування розбалансованості платіжного балансу. Більш значні зміни валютних курсів вимагали дозволу Ради директорів Міжнародного валютного фонду (був створений в Бреттон-Вудсі).

В цій системі долар переводився в золото за вимогою, він став розглядатися як повноцінний замінник золота. Проблема з золотом як світовими грошима полягала в кількості золота, а кількість золота – від видобутку його. Зростання золотих запасів відставало від зростаючих масштабів міжнародної торгівлі і фінансів. Тому долар набував зростаючої ролі як резервна валюта. А платіжний баланс США, в основному, мав від'ємне сальдо. США потрібно було скоротити чи ліквідувати дефіцит платіжного балансу для збереження статусу долара як світової валюти.

Ця проблема стала головною на початку 70-х років. 15 серпня 1971 року тодішній президент США Р. Ніксон призупинив конвертованість долара в золото. Нова політика розірвала зв'язок між золотом і інтернаціональною вартістю долара. Тепер вже ринкові сили почали визначати міжнародну вартість долара. Бреттон-Вудська валютна система розвалилася.

3. Сучасна (Ямайська) валютна система. З 1976 року в світі функціонує система керованих плаваючих валютних курсів, яка була затверджена в місті Кінгстон. Суть її в тому, що:

- золото виключене з системи обігу;
- зона дії умов економічних відносин між країнами потребує постійних змін валютних курсів для недопущення стійких від'ємних чи плюсових сальдо платіжних балансів. Валютні курси мають можливість плавати;
- відбуваються короткострокові зміни валютних курсів, що може бути пов'язано із спекулятивними операціями купівлі-продажу країни. Їх долають шляхом купівлі і продажу іноземної валюти. Це здійснюють центральні банки.

Але на практиці існуюча валютна система є більш складною.

Тема 12. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

ЗМІСТ

1. Глобальні проблеми сучасності, їх класифікація.
2. Головні причини виникнення глобальних проблем.
3. Сучасні форми вияву і можливості розв'язання глобальних проблем людства.

1. Глобальні проблеми сучасності, їх класифікація

Проблеми класифікуються як глобальні, якщо вони: а) вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів усіх або значної групи держав; б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес у розвитку продуктивних сил; в) їх своєчасного розв'язання можна досягти лише спільними зусиллями всіх країн, міжнародних організацій.

За такими ознаками глобальні проблеми поділяються на три сфери дії:

1. Проблеми, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства: надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо; збереження природного навколишнього середовища, освоєння ресурсів світового океану, оволодіння космічним простором.

2. Проблеми суспільних взаємовідносин, а саме: відносин між державами різних економічних устроїв, подолання економічної відсталості багатьох країн світу; локальні, регіональні та міжнародні кризи тощо.

3. Проблеми розвитку людини, забезпечення її майбутнього. Вони охоплюють передусім пристосування сучасної людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом науково-технічного прогресу, питання сучасної урбанізації, боротьби з епідеміями і тяжкими захворюваннями.

2. Головні причини виникнення глобальних проблем

Універсальною причиною глобальних проблем є глобалізація, яка створила безпрецедентні можливості, але водночас і серйозні проблеми. **Глобалізація** – це результат розвитку продуктивних сил та інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя, встановлення безпосередніх сталих зв'язків між суб'єктами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає складовою частиною процесу, який відбувається в світовому масштабі.

Основні характерні ознаки глобалізації: транскордонні потоки товарів, послуг, капіталу, технологій та інформації, переміщення людей між країнами, переважання орієнтації на світовий ринок в торгівлі та інвестуванні, розширення діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) та їх зростаюча експансія, утворення міжнародних фінансових інститутів.

Друга причина – це низький рівень впровадження ресурсо- та енергозберігаючих, екологічно чистих технологій.

Третя причина – швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегаполісів. Загалом на 0,3% території планети зосереджено 40% всього населення. Міста заповнені легковими автомобілями. За останні 30-40 років забруднення довкілля вихлопними газами зросло втричі.

Четверта причина – варварське ставлення людини до природи, що найбільше проявляється в хижацькому вирубуванні лісів, знищенні природних річок, забрудненні шкідливими речовинами прісної води.

3. Сучасні форми вияву і можливості розв'язання глобальних проблем людства

Серед проблем, що стоять сьогодні перед людством, проблема рівноправного світового співробітництва та партнерства – найважливіша.

За останні 25 років розрив у рівнях доходів між країнами та групами населення не тільки не скоротився, а навпаки, зріс. Для деяких країн глобалізація створила додаткові можливості, але вона створила і нові труднощі для багатьох інших країн. Від глобалізації, насамперед, виграють багаті люди, фірми та країни, експортери капіталу, технологій, міжнародні та глобальні фірми-лідери. Програють же країни з односторонньою, недостатньо розвинутою економікою, слабкою інфраструктурою, дрібні підприємці, некваліфіковані працівники, немобільні верстви населення.

За таких умов необхідний міжнародним позитивний діалог локальних цивілізацій про сумісність інтересів та подолання протиріч. Його слід розпочати з розробки нової світової довгострокової соціально-економічної політики, інститутів та механізмів її реалізації під егідою ООН.

Одна з важливих ініціатив серед програм розвитку ООН – створення консультативних рад з питань підприємництва, які надають допомогу національним урядам щодо оподаткування, роботи митних служб, приватизації, фінансового законодавства.

Не менш вагомими є функції міжнародних організацій: Світового банку, МВФ та СОТ, що здатні ставити перепони стихійним процесам та їх негативним наслідкам.

За допомогою різних програм технічного співробітництва, здійснюваних Світовим банком та МВФ, надаються консультаційні послуги, проводиться підготовка кадрів, регулюється зовнішня заборгованість. Значно розширено програму допомоги Світового банку країнам з перехідною економікою в реформуванні системи освіти.

У середині 70-х років почалася **екологічна криза** – різке загострення суперечностей між людиною і природою, їх конфлікт, глобальне порушення рівноваги у природному кругообігу речовин.

Виникнення екологічної проблеми пов'язане з пришвидшенням науково-технічного прогресу, який створює можливості не тільки позитивного перетворення природи, а й має негативні наслідки для навколишнього середовища.

Найважливішими ознаками екологічної кризи є глобальні зміни клімату та виникнення парникового ефекту, масове знищення лісів, передусім тропічних, що призводить до розширення пустель, а також проблема відходів.

На сьогодні людство ще не має єдиної програми розв'язання екологічних проблем. Зусилля вчених і господарників зосереджені на розробці й запровадженні нових технологій (перехід на ресурсозберігаючі та безвідходні технології); вишукуванні коштів для фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища; розробці національних програм раціонального природокористування.

Гостро стоїть паливно-енергетична та сировинна проблема. Головна причина цієї проблеми – зростання масштабів залучення природних ресурсів у господарський обіг та їх обмежена кількість на планеті. Суть проблеми полягає у відсутності на сьогоднішній день нової, адекватної НТР, бази постачання суспільного виробництва енергією та сировиною; затримці в освоєнні альтернативних енергоносіїв; наявності диспропорцій у світовому енергобалансі; переважанні залежності енергозабезпечення багатьох країн від зовнішніх джерел тощо.

Можливості розв'язання проблеми забезпечення людства сировиною та енергією містяться у пошуках альтернативних джерел енергії (сонячної, енергії вітру, океану та гідроенергії річок). На них і зосереджені зусилля багатьох вчених світу.

З М І С Т

Тема 1. Предмет і метод економічної теорії	3
Тема 2. Економічна система суспільства	9
Тема 3. Виробництво, його сутність і роль у житті суспільства	12
Тема 4. Теорія товару і грошей	18
Тема 5. Теоретичні основи ринкової економіки та її основні елементи	24
Тема 6. Підприємство та підприємництво в ринковій економіці	34
Тема 7. Капітал підприємства, його колообіг та обіг	40
Тема 8. Ринкові відносини в аграрному секторі	44
Тема 9. Доходи населення, їх формування та розподіл	49
Тема 10. Держава та її економічні функції	55
Тема 11. Світове господарство та міжнародні економічні відносини	59
Тема 12. Економічні аспекти глобальних проблем	65